

PAGARBA NACIONALINIAM TAPATUMUI PAGAL EUROPOS SĄJUNGOS TEISĘ: AIŠKINIMO POTENCIALAS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISINGUMO TEISMO JURISPRUDENCIJA

Egidijus Jarašiūnas

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjas
profesorius socialinių mokslų daktaras
L-2925, Liuksemburgas
Tel. +352 4303 3810

Straipsnyje¹ nagrinėjamas Europos Sąjungos sutarties 4 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto Europos Sąjungos pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo aiškinimas mokslinėje doktrinoje ir tokio aiškinimo poveikis Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijai. Pažymėtina šio principo reikšmė ES ir nacionalinės teisės sąveikai, tai suponuoja ir šio principo potencijų užtikrinti tarp sisteminę darną nagrinėjimą.

This article examines various interpretations of the principle of respect for national identities in the European Union, proclaimed in article 4 (2) TEU, in legal doctrine and the impact of these interpretations on the case-law of the European Court of Justice. This principle is very important for the interaction between EU law and national law and its importance determines the examination of the potencies of this principle to ensure the intersystem harmony.

Įvadas

Lisabonos sutartimi įtvirtintoje Europos Sąjungos sutarties (toliau – ir ESS) 4 straipsnio 2 dalyje yra nuostatų dėl valstybių narių lygybės ir ES pagarbos jų nacionaliniam tapatumui, neatsiejamam nuo pagrindinių jų politinių ir konstitucinių struktūrų. Mūsų manymu, jos tiesiogiai susijusios su Lietuvos Respublikos konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ preambulės trečiąja pastraipa, kurioje pažymima, kad Europos Sąjunga gerbia savo valstybių narių nacionalinį tapatumą ir konstitucines tradicijas.

Diskusijose dėl europinės integracijos procesų stiprinimo iškyla ir nacionalinio tapatumo apsaugos klausimai. Kadangi pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principas nustatytas ES teisėje, būtina aiškintis, kokia yra ši principą skelbiančių nuostatų, kaip pozityviosios teisės, reikšmė. Šis klausimas mus kreipia į teisės akto nuostatų teisinį aiškinimą ir taikymą. ES teisės oficialaus aiškinimo misija patikėta Europos Sąjungos Teisingumo Teismui (ESTT), kuris pagal ESS 19 straipsnio 1 dalį užtikrina, kad, aiškinant ir taikant sutartis, būtų laikomasi teisės. ESS įtvirtinto pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo teisinio turinio ir reikšmės oficialaus atskleidimo ieškome šio teismo jurisprudencijoje.

Teisės aktų nuostatos, ypač jei jos yra itin apibendrinančio pobūdžio, savaime sudaro prielaidas įvairioms jų aiškinimo (ir taikymo) galimybėms. Kompetentingai teismo institucijai, sprendžiančiai ginčą, kartais reikia pasirinkti vieną iš kelių galimų teisinio teksto sampratų, kuri, priėmus sprendimą,

¹ Straipsnyje išdėstyta tik autoriaus asmeninė nuomonė.

tampa visiems privaloma. Dažnai teisėjai susiduria su teisės aktais, kuriuos jau supa teisės mokslininkų pasiūlyta akto ar konkrečių jo nuostatų suvokimo aura. Teisinės doktrinos įtaka teismų interpretaciniams pasirinkimams neginčytina. Teisėjas, ieškantis būsimo sprendimo pagrindų, analizuoja ne tik patį teisės aktą ar jo priedus, bet ir mokslinius jo vertinimus. Tokia dviguba teisėjo dėmesio aprėptis visiškai suprantama.

Konkretaus teisės akto (ar jo nuostatos) sampratos aiškinimo doktrininį siūlymų visumą būtų galima įvardyti kaip teisės akto (ar jo nuostatos) aiškinimo potencialą. Tai teisiniais argumentais grindžiamos akto teksto sampratos. Kartais siūlomų suvokimų spektras platus ar net prieštaringas. Teismo sprendime gali būti įkūnytas tik vienas iš jų. Tai nemenkina kitų siūlymų vertės, jie prasmingi kaip teisinio pasirinkimo galimybės.

Žinoma, teisės doktrina yra tik vienas iš teisės akto nuostatų suvokimo kontekstų (nesiekama jų visų aptarti), tačiau dėl mokslinio teisės nuostatų suvokimo ir įvertinimo jos poveikis teisei praktikai esminis. Todėl prasmingas doktrinoje atskleistų teisės aktų nuostatose glūdinčių aiškinimo potencialų ir jų realaus jurisprudencinio panaudojimo tyrimas. Verta pažvelgti šiuo požiūriu ir į Teisingumo Teismo jurisprudenciją, atskleidžiančią ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatose skelbiamo pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo teisinę reikšmę. Teisės akto, jį aiškinančios mokslinės doktrinos ir teisminės jurisprudencijos sąveika yra nuolatinė. Pimtas teismo sprendimas taip pat tampa doktrinos nagrinėjamu objektu, doktrina gali skatinti keisti patį aktą ar jo taikymo jurisprudenciją.

Reikalavimas gerbti ES valstybių narių nacionalinį tapatumą – vienas iš ES pirminės teisės reikalavimų. Tikrosios jo reikšmės ir teisinio „svorio“ nustatymas (nesvarbu, teismo sprendimuose ar mokslo darbuose) yra galimas tik bendrame visų ES teisės principų ir normų kontekste. Kartu pažymėtina, kad ES pirminės teisės akte fiksuotas pagarbos nacionaliniam tapatumui reikalavimo turinys nukreipia į nacionalines teises sistemas, taigi atsiduriame ES ir nacionalinių teisių sistemų bei ESTT ir nacionalinių teismų (ypač konstitucinių) sąveikos lauke. Todėl būtina įvertinti ir šio principo poveikį tarp sisteminiams santykiams.

Pažymėtina, kad tiek pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo įtvirtinimas ES pirminėje teisėje, tiek Teisingumo Teismo sprendimai, kuriuose juo remiamasi, sulaukė nemenko teisės mokslininkų dėmesio. L. Besselinko², A. von Bogdandy³, V. Constantinesco⁴, J.-D. Moutono⁵, A. Puttlerio⁶, D. Simonio⁷ ar kitų ES teisės tyrėjų darbuose atskleisti reikšmingi šio principo ir jo jurisprudencinio taikymo aspektai. Šiuos tyrimus papildo ir konstitucionalistų (M. Ponthoreau⁸,

² BESSELINK, L. National and Constitutional Identity Before and After Lisbon. *Utrecht Law Review*, volume 6, issue 3 (November) 2010.

³ von BOGDANDY, A; SCHILL, S. Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under Lisbon Treaty. *Common Market Law Review*, 2011, no. 48; von BOGDANDY, A. The European Constitution and European Identity: Text and Subtext of the Treaty Establishing a Constitution for Europe. *International Journal of Constitutional Law*, 2005, volume 3, numbers 2 & 3.

⁴ CONSTANTINESCO, V. La confrontation centre identité européenne et identités constitutionnelles nationales: convergence ou contradiction? Contrepoint ou hiérarchie? *L'Union européenne. Union de droit, union des droits. Mélanges en l'honneur du professeur Philippe Manin* (sous la direction de Jean-Claude Masclet, Hélène Ruiz Fabri, Chabira Boutayeb et Stéphane Rodrigues). Paris: Éditions A. Pedone, 2010.

⁵ MOUTON, J.-D. Vers le reconnaissance d'un droit au respect de l'identité nationale pour les États membres de l'Union. *Mélanges en l'honneur de Jean Charpentier. La France, l'Europe, le Monde*. Paris: Éditions A. Pedone, 2008.

⁶ PUTTLER, A. Le renforcement de la notion d'identité nationale dans l'Union européenne. *Quel avenir pour l'intégration européenne*. Jean Rossetto, Abdelkhalq Berramdane, Wolfram Cremer et al. Presses universitaires François-Rabelais, 2014 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://books.opened.org/pufr/1555/lang=fr>>.

⁷ SIMON, D. L'identité constitutionnelle dans la jurisprudence de l'Union européenne. *L'identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe*. Paris: Éditions A. Pedone, 2011.

⁸ PONTTHOREAU, M.-C. Identité constitutionnelle et clause européenne d'identité nationale. L'Europe à l'épreuve des identités constitutionnelles nationales. *Diritto pubblico comparato ed europeo*, 2007-IV; PONTTHORE-

D. Rousseau⁹, S. Martino¹⁰, D. Grimm¹¹ bei kitų autorių, kurių sąrašas būtų netrumpas) straipsniai ar moksliniai pranešimai, kuriuose išryškintos konstitucinės nacionalinio tapatumo užtikrinimo problemos, reikšmingos ir ES teisės taikymo praktikai. Kol kas galima kalbėti apie šio ES teisės principo ir su juo susijusių problemų tyrimo pradžią Lietuvoje. 2013 m. rugsėjo 26 d. nacionalinės konferencijos „Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas“ I. Jarukaičio¹², J. Paužaitės-Kulvinskiienės¹³, D. Žalimo¹⁴ pranešimai rodo lietuvišką mūsų aptariamos problematikos kai kurių aspektų tyrimų įdirbį.

Straipsnyje, nagrinėdami ESS 4 straipsnio 2 dalyje esamo ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo esmę ir reikšmę, bandysime aptarti jo aiškinimą mokslinėje doktrinoje ir tokio aiškinimo poveikį Teisingumo Teismo jurisprudencijai. Tai padės geriau suprasti jurisprudencijos formavimosi būdus ar galimas jos plėtros kryptis. Mūsų numatomo tyrimo gairės būtų tokios: pagarbos nacionaliniam tapatumui principo įtvirtinimas ES pirminės teisės nuostatose, doktrininis minėtų nuostatų aiškinimas, Teisingumo Teismo jurisprudencija taikant šį principą, taip pat šio principo panaudojimo galimybės užtikrinant ES ir nacionalinės teisės santykių darną.

Kartu tikėtų iš karto įspėti: neturėtume pernelyg tiesmukai suvokti doktrininį pagarbos nacionaliniam tapatumui aiškinimą panaudojimo Teisingumo Teismo jurisprudencijoje. Teismas savo valia negali pasirinkti vieno ar kitų nuostatų interpretacijai, jis visados saistomas nagrinėjamų bylų. Teismo sprendimuose, kitaip nei moksliniuose straipsniuose, nesiekama pateikti kuo išsamesnės problemos analizės, o nagrinėjami tik bylai svarbūs norminio turinio elementai.

1. ES pirminės teisės aktų tekstas: nuostatos, pagal kurias Sąjunga gerbia valstybių narių nacionalinį savitumą [tapatumą, tapatybę, identitetą]

2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojusia Lisabonos sutartimi įtvirtintos ESS 4 straipsnio 2 dalyje skelbiama: „Sąjunga gerbia valstybių narių lygybę prieš sutartis bei nacionalinį jų savitumą, neatsiejamą nuo pagrindinių politinių bei konstitucinių jų struktūrų, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą. Ji gerbia esmines valstybines jų funkcijas, įskaitant valstybės teritorinio vientisumo, viešosios tvarkos, nacionalinio saugumo užtikrinimą. Kiekviena valstybė narė išimtinai išlieka atsakinga visų pirma už savo nacionalinį saugumą.“

Iš karto trumpas ekskursas. ES teisė daugiakalbė. Lietuviškame ESS tekste vartojama *nacionalinio savitumo* sąvoka. Kitos kalbinės versijos¹⁵, siekis apsaugoti esminius konkrečios valstybiškai

AU, M.-C. Constitution européenne et identités constitutionnelles nationales. VII Congrès mondial de l'AIDC, Athènes, 11–15 juin 2007 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <www.enlsyn.gr/papers/w4/Paper%20by%20Prof.%20MarieClaire%20Ponthoreau>.

⁹ ROUSSEAU, D. L'identité constitutionnelle, bouclier de l'identité nationale ou branche de l'étoile européenne. *L'identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe*. Paris: Éditions A. Pedone, 2011.

¹⁰ MARTIN, S. L'identité de l'État dans l'Union européenne: entre „identité nationale“ et „identité constitutionnelle“. *Revue française de droit constitutionnel*, 2012, nr. 91, supplément électronique, p.e13–e44, DOI: 10.3917/ffdc.091.0013.

¹¹ GRIMM, D. Integration by Constitution. *International Journal of Constitutional Law*, 2005, volume 3, numbers 2 & 3.

¹² JARUKAITIS, I. Nacionalinis savitumas kaip integracijos proceso ir Europos Sąjungos teisės taikymo riba, *Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas*, nacionalinė konferencija, Vilnius, 2013 m. rugsėjo 26 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.youtube.com/watch?v=UNIV16VSTFOM>>.

¹³ PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, I. Ius Publicum Europaeum. Bendrystė tarp nacionalinio identiteto ir europinio integralumo, *Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas*, nacionalinė konferencija, Vilnius, 2013 m. rugsėjo 26 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.youtube.com/watch?v=8wbyThR-rjc>>.

¹⁴ ŽALIMAS, D. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės taikymo plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną principai, *Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas*, nacionalinė konferencija, Vilnius, 2013 m. rugsėjo 26 d. <http://www.youtube.com/watch?v=_4HQbSncmpA>.

¹⁵ ESS tekstuose įvairiomis kalbomis skelbiama, kad ES gerbia valstybių narių *identité nationale*, *national identities* (anglų k. daugiskaita), *national Identität*, *národní identitet*, *kansallista identiteettiä*, *identita nazionale*, *identidad nacional*, *identidade nacional*, *nemzeti identitás* ir t. t. Lenkiškame tekste *tożsamość naradowa* [nacionalinė tapatybė].

organizuotos bendruomenės bruožus, išreiškiančius istoriškai susiformavusią jos esatį bei Teisingumo Teismo interpretacinę praktiką skatina vartoti *tapatumo*, *tapatybės* ar *identiteto* kategorijas (*savitumas* labiau sietinas su *tapatumo* raiška¹⁶). Autorius prioritetą teiks jau minėtame Lietuvos Respublikos konstituciniame akte pavartotai *nacionalinio tapatumo* kategorijai (parodančiai ir Lietuvos steigiamosios valdžios požįūrį), o *nacionalinis savitumas* liks tik citatose.

ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatomis buvo pakeista ankstesnės ESS 6 straipsnio 3 dalies redakcija¹⁷, lakoniškai fiksavusi, kad „*Sąjunga gerbia valstybių narių nacionalinį savitumą* [tapatumą]“¹⁸. Jeigu leistumės toliau į praeitį, galėtume priminti, kad pirmąsyk ES pirminės teisės nuostatose teiginys, kad ES gerbia valstybių narių, kurių valdymo sistema grindžiama demokratiniais principais, nacionalinį tapatumą, buvo tiesiogiai užfiksuotas 1992 m. Maastrichto sutartimi¹⁸ (jos „F“ str. 1 d., tapusia ESS 6 str. 3 d.). Šio teiginio atsiradimas pirminės Bendrijų teisės akte aiškinamas siekiu subalansuoti ES ir valstybių narių santykius¹⁹. 1992 m. Maastrichto sutartis, kaip ir vėlesnė Lisabonos sutartis, pradėjo naują europinės integracijos etapą. Todėl didėjanti integracija vertė galvoti ir apie joje dalyvaujančių nacionalinių subjektų tapatumo apsaugą, atsižvelgti į tai, ką galima vadinti „valstybių nerimu“²⁰, matant stiprėjančią europinį tapatumą. Todėl pirminę ES teisę papildžius didesnę integraciją įtvirtinančiomis nuostatomis, siekiant užtikrinti ES ir nacionalinių teisinių sistemų pusiausvyrą, buvo tikslinga tiesiogiai ES teisėje įtvirtinti ir pagarbos nacionaliniam tapatumui nuostatas.

Lisabonos sutartimi toliau stiprintos integracinės tendencijos. Pagarbos nacionaliniam tapatumui principas fiksuotas ir sukonkretintas siekiant atsverti naują ES kompetencijos išplėtimą²¹. Matyt, galima teigti, kad „Lisabonos sutartis įtvirtino naują pusiausvyrą <...>“²². Ji atspindi ES vystymosi ypatumą: stiprėjant integraciniams procesams negali būti mažinamas dėmesys Sąjungos kūrėjoms valstybėms narėms. „Lisabonos sutartimi įgyvendinamas tikras vienybės ir įvairovės suderinimas“²³.

Ne vienas ES teisės principas pirmąsyk buvo suformuluotas Teisingumo Teismo jurisprudencijoje, o vėliau perkeltas į ES pirminės teisės aktų nuostatas. Pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo iškilimas kitoks, jį lėmė ES sutarčių teksto kūrėjų iniciatyva. Tikėtina, kad anksčiau ar vėliau šis principas taip pat „galėjo būti išvestas iš pačios Sąjungos sistemos ir ypač iš teismo jurisprudencijos <...>“²⁴. Jurisprudencinės ištakas patvirtina kelių Teisingumo Teismo sprendimų nuostatos. Tai šio teismo 1989 m. lapkričio 28 d. *Groener* bylos sprendimo²⁵ nuostata, kad airių kalbos vartojimo skatinimas gali būti laikomas priemone išreikšti nacionaliniam tapatumui ir kultūrai, kuri galėtų

¹⁶ *Nacionalinį tapatumą* vadinant *nacionaliniu savitumu* problemiška išversti teisinio teksto sakinį, kuriame žodis *savitumas* vartojamas aiškinant *nacionalinio tapatumo* kategorijos esmę.

¹⁷ Tvirtinta Amsterdamo sutartimi, įsigaliojusia 1999 m. gegužės 1 d.

¹⁸ Maastrichto sutartis įsigaliojo 1993 m. lapkričio 1 d.

¹⁹ M. C. Ponthoreau nurodo dvi priežastis, lėmusias nuostatos dėl ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui atsiradimą Maastrichto sutartyje: nacionalinės valstybės renesansą po Berlyno sienos griūties ir nedemokratiškus režimų žlugimo rytinėje Europos pusėje, taip pat psichologinio pobūdžio siekį apsaugoti valstybę stiprėjant europinei integracijai [PONTHEOREAU, M.-C. Identité constitutionnelle <...>, p. 1577–1578]. A. Puttlerio nuomone, atitinkama Maastrichto sutarties nuostata rodo valstybių narių nerimą, kad gimstanti europinė tapatybė nustelbs pagrindines nacionalines vertybes, taip pat valstybių norą pabrėžti jų reikšmę, palyginti su regionais [PUTTLER, A. Le renforcement de la notion d'identité nationale <...>, p. 1–2].

²⁰ MOUTON, J.-D. Vers le reconnaissance d'un droit <...>, p. 409.

²¹ PUTTLER, A. Le renforcement de la notion d'identité nationale <...>.

²² BESSELINK, L. National and Constitutional Identity <...>, p. 41.

²³ MANIN, Ph. La place de la diversité dans les traités sur l'Union européenne. *Mélanges en l'honneur de Jean Charpentier. La France, l'Europe, Le Monde*. Paris: Éditions A. Pedone, 2008, p. 401.

²⁴ TIZZANO, A. Notes sur le rôle de la Cour de justice de l'Union européenne. *De Rome à Lisbonne: les juridictions de l'Union européenne à la croisée des chemins. Mélanges en l'honneur de Paolo Mengozzi*. Sous la direction de Vincent Kronenberger, Maria Teresa D'Alessio, Valerio Placco. Bruxelles: Bruylant, 2013, p. 236.

²⁵ CJCE, arrêt du 28 novembre 1989, *Groener*, 379/87, Rec. 1989, p. 3967.

būti teisėtas motyvas ribojant ES teisę, jeigu nebūtų neproporcingas kišimasis į dirbančiųjų judėjimo laisvę, 1991 m. *Komisijos prieš Prancūziją, Komisijos prieš Italiją, Komisijos prieš Graikiją* bylų dėl turistų gidų sprendimai²⁶, kuriuose konstatuota, kad bendras interesas užtikrinti istorinių vertybių pažinimo reikšmę ir kuo geriausia žinių apie šalies meninio ir kultūrinio paveldo sklaidą gali būti laikomas laisvo paslaugų teikimo ribojimo pateisinimo pagrindu. Žinoma, tai buvo tik įžanga, ir ar Teismas būtų toliau plėtoteš koncepcijos pradmenis – galima tik spėlioti. Todėl Europos integracijos strategai, neabejingi valstybių narių rūpesčiui išsaugoti nacionalinį tapatumą, sėkmingą integracijos tąsą susiejo su siekiu išsaugoti valstybių narių nacionalinį tapatumą. Taip ES pirminėje teisėje atsirado aptariamoms nuostatos.

Mastrichto sutartimi šis principas buvo fiksuotas itin apibendrintai. Vėliau, Lisabonos sutartimi suformuluotose ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatose regime jau ganėtinai išplėtotą pagarbos nacionaliniam tapatumui sampratą. Joje išryškinti reikšmingiausi šio tapatumo sampratą elementai: *pagrindinės politinės ir konstitucinės institucijos, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą. Kartu skelbiama pagarba esminėms valstybinėms funkcijoms, įskaitant valstybės teritorinio vientisumo, viešosios tvarkos ir nacionalinio saugumo užtikrinimą.*

Principo turinio konkretinimas ir tam tikrų svarbiausių elementų išskyrimas rodo, kad sutarčių autoriai galvojo apie šių nuostatų veiksmingumą. Todėl pasistengta nustatyti svarbiausius būsimų interpretacijų orientyrus. Nuostatose pabrėžiama pagrindinių politinių ir konstitucinių valstybės institucijų reikšmė.

Norint suprasti sutarčių autorių požiūrį į pagarbą nacionaliniam tapatumui, nereikėtų apsiriboti ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatų analize. Šio principo turinio sampratą reikšmingi aspektai tiesiogiai išreikšti įvairiose ES pirminės teisės aktų nuostatose. Tai ESS preambulės šešta pastraipa, kurioje skelbiama pagarba tautų istorijai, kultūrai ir tradicijoms, ES pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartijos) preambulės trečia pastraipa, pažyminti, kad Sąjunga prisideda prie bendrų vertybių išsaugojimo ir plėtoteš kartu gerbdama Europos tautų kultūrų ir tradicijų įvairovę bei valstybių narių „nacionalinį savitumą“ [tapatumą] ir jų nacionalinių, regioninių ir vietos institucijų sandarą, Chartijos 22 straipsnis, kuriame skelbiama, kad Sąjunga gerbia kultūrų, religijų ir kalbų įvairovę, ESS 4 straipsnio 3 dalies pirmą pastraipą, kurioje nustatyta, kad, vadovaudamasi lojalaus bendradarbiavimo principu, Sąjunga ir valstybės narės gerbia viena kitą ir viena kitai padeda vykdydamos iš sutarties kylančias užduotis, ar šios sutarties 3 straipsnio 3 dalies nuostatos apie ES pagarbą kultūros ir kalbų įvairovei, Europos kultūros paveldo saugojimą, 5 straipsnio, įtvirtinančio ES kompetencijos ribų nustatymą pagal suteikimo principą, 6 straipsnio 3 dalies nuostatos, kuriose minimos bendros konstitucinės tradicijos ir kt.

Manytume, kad ir Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV) galima rasti nemažai nuostatų, kurios, reguliuodamos įvairiausių sričių klausimus, vienaip ar kitaip rodo pagarbą ES teisės požiūrį į valstybių narių nacionalinį tapatumą. Tokio požiūrio pavyzdžiai galėtų būti šios sutarties 17 straipsnio nuostatos dėl pagarbos valstybių narių bažnyčių ir religinių asociacijų ar bendruomenių statusui, nustatytam pagal nacionalinę teisę, filosofinių ir nereliginių organizacijų statusui, nustatytam nacionalinėje teisėje, 67 straipsnio 1 dalies nuostatos, kad ES sukuria laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę, kurioje gerbiamos pagrindinės teisės bei skirtingos valstybių narių teisinės sistemos ir tradicijos, 152 straipsnio antros pastraipos nuostatos, pagal kurias ES ir valstybės narės socialinėje politikoje įgyvendina priemones, kuriomis atsižvelgiama į įvairias nacionalinės patirties formas, 152 straipsnio antros pastraipos nuostatos, kad Sąjunga, atsižvelgdama į nacionalinių sistemų įvairovę, pripažįsta ir remia socialinių partnerių vaidmenį savo lygiu, ar 167 straipsnio nuostatos dėl ES prisidėjimo prie

²⁶ CJCE, arrêt du 26 février 1991, Commission c. France, C-154/89, Rec. 1991, p. I-659; CJCE, arrêt du 26 février 1991, Commission c. Italie, C-180/89, Rec. 1991, p. I-709; CJCE, arrêt du 26 février 1991, Commission c. Grèce, C-198/89, Rec. 1991, p. I-727.

valstybių narių kultūros klestėjimo, gerbiant jų nacionalinę ir regioninę įvairovę taip pat reikšmingos, norint suprasti šio klausimo teisinio reguliavimo visumą.

Toks teisinis tekstas. Taikant jį nuostatos turi virsti konkrečiais reikalavimais. Kokie jie? Dar projektinėje stadijoje netruko mokslinių ginčų dėl nagrinėjamų nuostatų reikšmės ir teisinio jų turinio. Įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, dėmesys šiai problematikai neatslūgo.

2. Doktrina: koks „pagarbos nacionaliniam tapatumui ES teisėje“ aiškinimo potencialas atskleistas?

Pirmiausia apie nagrinėjamos nuostatos kaip norminės kategorijos vertinimus. Tai principas ar tik norma?

Šis klausimas neatsitiktinai kyla pirmiausia. Teisingumo Teismo sprendimuose ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostata „Sąjunga gerbia <...> jų [valstybių narių] nacionalinį savitumą [tapatumą]“ kol kas nėra apibūdinta norminių kategorijų požiūriu. Kodėl taip atsitiko? Vieniems tai gali atrodyti kaip teisminis atsargumas, neskubėjimas daryti apibendrinančių išvadų, kol interpretacinis masyvas gan kuklus. Kiti tokią situaciją gali aiškinti tuo, kad konkrečiose bylose sprendimui priimti bendresnio pobūdžio išvados paprasčiausiai nebuvo reikalingos. Nesant jurisprudencinio įvertinimo (nors generolinių advokatų išvadose šios nuostatos nevengiama įvardyti principu), doktrininiai požiūriai atsiduria priekyje.

Daugelio autorių nuomone, ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatomis dėl ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui įtvirtinamas ES teisės principas. A. Tizzano neabejoja, kad tai – „tikras autentiškas struktūrinis principas, neatsiejamas nuo Sąjungos teisinės tvarkos“²⁷. S. Platonas šį principą dėl tam tikrų jo elementų suvokia kaip „Europos Sąjungos veiklą reguliuojantį principą“²⁸. A. Roso ir L. Armati nuomone, pagarbos nacionaliniam tapatumui nuostata yra vienoje gretoje su kitais ES teisės principais („<...> ES pirminė teisė reikalauja pagarbos nacionaliniam tapatumui (kaip kad ji taip pat reikalauja gerbti suteikimo, subsidiarumo ir proporcingumo principus, ką jau kalbėti apie kelis kitus pavyzdžius <...>)“²⁹. J.-D. Moutono teigimu, ES pirminės teisės aktai ir Teisingumo Teismo praktika patvirtina pagarbos nacionaliniam tapatumui kaip „tikro principo, susijusio su Europos kūrimo evoliucija, iškilimą“³⁰. A. Puttlerio manymu, „akivaizdu, kad Lisabonos sutartyje yra pagarbos nacionaliniam tapatumui principas“³¹.

Ir „atsargesni“ autoriai, tiesiogiai neįvardydami nuostatos dėl „pagarbos nacionaliniam tapatumui“ ES teisės principu, ją aiškina, kaip tai daro A. von Bogdandy ir S. Schillas, laikydamiesi ES teisės principams taikomų parametrų³². Panaši L. Besselinko pozicija: jis kalba apie pagarbą nacionaliniam tapatumui kaip pagrindinę ES ir valstybių narių santykiams apibūdinti vartojamą sąvoką, pripažindamas, kad ji kartu su laisvės, demokratijos, žmogaus teisių, teisinės valstybės (šias sąvokas tiesiogiai vadindamas principais) parametrais sudaro Europos projekto esminę dalį³³.

Kuo principo statusas pripažįstamas ESS 4 straipsnio 2 dalies skelbiamai nuostatai?

Nuostata dėl ES pagarbos nacionaliniam tapatumui išdėstyta ESS „Bendrųjų nuostatų“ antraštinėje dalyje, kurioje pateikiamos visam sutartyje nustatytam reguliavimui darančios tiesioginė įtaka bend-

²⁷ TIZZANO, A. Notes sur le rôle de la Cour de justice <...>, p. 236.

²⁸ PLATON, S. Le respect de l'identité nationale des États membres: frein ou recomposition de la gouvernance? *Revue de l'Union européenne*, 2012, no. 556, p. 152.

²⁹ ROSAS, A.; ARMATI, L. *EU Constitutional Law. An Introduction*. Second Revised Edition. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2012, p. 71.

³⁰ MOUTON, J.-D. Vers le reconnaissance d'un droit <...>, p. 409.

³¹ PUTTLER, A. Le renforcement de la notion d'identité nationale <...>, p. 16.

³² von BOGDANDY, A. The European Constitution and European Identity <...>, p. 1417–1453.

³³ BESSELINK, L. National and Constitutional Identity <...>, p. 37.

riausios nuostatos, kuriomis įtvirtinti ES teisės principai. Nagrinėjamos nuostatos „kaimynai“ – kiti ESS 4 straipsnyje tiesiogiai nustatyti valstybių narių lygybės, lojalaus bendradarbiavimo principai.

Pats nuostatos formulavimas („Sajunga gerbia valstybių narių lygybę prieš sutartis, nacionalinį jų savitumą“³⁴ [tapatumą]) būdingas principų reiškimui. Taip fiksuojamas labai bendro pobūdžio teisinis standartas³⁵. Pažymėtina, kad panašiai formuluojamas „kaimyninis“ valstybių narių lygybės principas, atskleidžiantis kitą ES teisės požiūrio į valstybes nares aspektą.

ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui įvardijimą principu patvirtina ir tai, kad ESS preambulėje, ESS pagrindiniame tekste, Chartijoje ar tam tikrose SESV nuostatose matomas ES pasiryžimas gerbti nacionalinio tapatumo elementus (pvz., tradicijų, kultūrų, religijų, kalbų įvairovę). Tai ne lokali, bet visai pirminei ES teisei daranti įtaką nuostata. Tokią reikšmę turi tik principas. Teisinių sistemų tyrėjai pabrėžia principų, kaip kreipiančių, lemiančių visą sistemą elementų, reikšmę. Būtent principai ir yra tas norminis elementas, kuris į vieną organizuotą visumą „suriša“ įvairaus turinio normas.

Principo reikšmės pripažinimas nuostatai reikštų, kad ji atlieka principams būdingas funkcijas. Tai vienas iš pagrindų, leidžiančių išskirti principą iš teisinio reguliavimo taisyklių visumos. Autoriai, nagrinėjantys ES teisės bendruosius principus norminio veikimo požiūriu, pabrėžia tris jų atliekamas funkcijas: spragų užpildymo, pagalbos aiškinant ES teisę ir su ja susijusią nacionalinę teisę bei teisminės kontrolės pagrindų³⁶. Pirmu atveju jais remdamasis Teisingumo Teismas užpildo tiek ES steigimo sutarčių autorių paliktas nuostatų spragas, tiek ES įstatymų kūrėjo teisinių tekstų plyšius (kartu „gap-filing“ funkcija leidžia teismui užtikrinti ES teisės autonomiją ir nuoseklumą). Antru atveju ES bendraisiais principais remiamasi aiškinant ES teisę (taip pat nacionalinę teisę, kuri priimta įgyvendinant ES teisės reikalavimus). Trečiu atveju ES teisės principams pripažįstama teisminės kontrolės pagrindų reikšmė. Prieštaravimas bendrajam ES teisės principui reiškia ES teisės akto negaliojimą (taip pat jį įgyvendinančio nacionalinio teisės akto netaikymą).

Pagarba nacionaliniam valstybių narių tapatumui reiškia pareigą laikytis šio principo visoje ES teisės veikimo srityje. Kadangi šį principą išreiškiančiose nuostatose minimos valstybių narių pagrindinės politinės ir konstitucinės institucijos, kai kurių autorių nuomone, jį galima priskirti prie teisinių tvarkų „susisluoksniavimo reguliavimo principų“³⁷ (tokiai principų kategorijai, pvz., priskiriamas lojalaus bendradarbiavimo principas). Taip pripažįstamas principo poveikis ne vien ES teisei sistemai, bet ir ES ir nacionalinių teisinių sistemų sąveikai. Tai – dar vienas principo statuso patvirtinimas. Taip išryškinamos ir dvi šio principo poveikio sritys: viena susijusi su jo poveikiu ir reikšme pačiai ES teisei sistemai, kita – su ES teisinės sistemos ir valstybių narių nacionalinių teisinių sistemų sąveika. Toks *dvipakopis veikimas* būdingas ne vien šiam ES teisės principui.

Kiekvieną ES teisės principą reikia aiškinti ne izoliuotai, bet kartu su kitais ES principais. Todėl negalimas toks principo aiškinimas, pagal kurį būtų paneigiami kiti tos sistemos principai. Teisės aiškintojui (taip pat oficialiam) tenka pareiga suderinti priešingo pobūdžio principus. Reikia pažymėti, kad ypač daug problemų iškeliama mokslininkų diskusijose svarstant, kaip reikėtų suderinti pagarbos nacionaliniam tapatumui ir ES teisės pirmenybės principus.

Doktrinoje pagarbos nacionaliniam tapatumui principui teikiamų reikšmių skalė plati: vieniems tai vienas iš elementų, į kuriuos reikia atsižvelgti nustatant Sąjungos ir valstybių narių interesų pusiausvyrą, kiti jame mato ES valdymo naujo komponavimo reikšmę, tretį kalba apie ES teisės „absoliučios

³⁴ Pabraukta autoriaus.

³⁵ BERNARD, E. *La spécificité du standard juridique en droit communautaire*. Bruxelles: Bruylant, 2010, p. 54–78.

³⁶ LENAERTS, K.; GUTIÉREZ-FONS, J.A. The Constitutional Allocation of Powers and General Principles of EU Law. *Common Market Law Review*, 2010, no. 47, p. 1629.

³⁷ PLATON, S. Le respect de l'identité nationale <...>, p. 153.

pirmenybės principo įveikimo“ ar „atsvaros integracijos žengimui į priekį“ reikšmę. Paprastai toks vertinimas išplaukia iš autoriaus pradžios pozicijų suvokiant ES ir jos teisės reikšmę ir perspektyvas.

Reikia pažymėti, kad „ši peržiūrėta (palyginti su Mastrichto sutartimi) sąlyga dėl tapatumo gali padėti naujai suvokti ES teisės ir nacionalinės konstitucinės teisės santykį ir nukreipti į labiau niuansuotą kategoriškų pozicijų, reiškiamų, viena vertus, ETT [Teisingumo Teismo], kuris remia ES teisės absoliučios pirmenybės doktriną, ir, kita vertus, daugelio nacionalinių konstitucinių teismų, kurie iš esmės laikosi reliatyvios ES teisės pirmenybės doktrinos, sutikdami pripažinti ES teisės pirmenybę, atsižvelgiant į tam tikras konstitucines ribas“³⁸. Doktrinoje taip pat teigiama, kad nuostatų dėl ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui ir lojalaus bendradarbiavimo, jas susiejus su nuostata, kad visa sutartimi ES nepriskirta kompetencija priklauso valstybių narių kompetencijai, aiškinimas leidžia daryti išvadą, jog šis principas padeda apriboti Sąjungos kompetenciją („Nauja 4 straipsnio 2 dalis nustato galutines ribas, kurių Sąjunga negali peržengti“)³⁹. Doktrinoje kalbama ir apie šiam principui tenkančią „dvejopą funkciją“⁴⁰, kad, viena, jis stabdo ES institucijas, vykdančias savo kompetenciją, ir, kita, juo remdamasi ES gali kontroliuoti, kaip pačios valstybės narės laikosi demokratinų vertybių.

Diskutuojama ir dėl to, ar šį principą galima laikyti ES aktų teisėtumo (taigi ir jų taikymo) kontrolės pagrindu. Pripažinus, kad susiduriama su pirminės ES teisės principu, nereikėtų abejoti dėl jo įpareigojančio pobūdžio. Kita vertus, netrūksta ir reliatyvistinio požiūrio atstovų, teigiančių, kad kol šio principo priskyrimas ES institucijų priimtų aktų teisėtumo kontrolės sąlygoms „nepagrįstas jokių neginčijamų empirinių pagrindų, ypač jurisprudenciniu“⁴¹, kad įsigaliojus Lisabonos sutarčiai šis principas panaudotas tik pateisinti sutartyse įtvirtintų principų ir laisvių ribojimą, t. y. laikomas tik viena iš daugelio žymių, apibūdinančių minėtų ribojimų teisėtus tikslus.

Diskutuojama ne tik dėl principo reikšmės, bet ir dėl jo turinio sampratos bei elementų. Ir pirmiausia dėl „valstybės“ reikšmės nacionalinio tapatumo apibrėžčiai. ESS tekste minimas valstybių narių nacionalinis tapatumas suvoktinas per valstybės bruožus. Kita vertus, galima siūlyti ir platesnį požiūrį. „Nacionalinis tapatumas nebūtinai sutampa su valstybės tapatumu“⁴². Šio požiūrio atstovai pabrėžė kalbos, etniškumo, religijos ar kultūros matmenų reikšmę apibūdinant nacionalinį tapatumą. Pavyzdžiui, jie kalba apie dvigubą belgiškąjį nacionalinį tapatumą, nors federacinė valstybė viena. Teigiama, kad valstybės narės tapatumas gali būti multinacionalinis ar multikultūrinis.

Autoriai, siekiantys platesniu žvilgsniu apžvelgti nagrinėjamą problematiką, primena, kad nacionalinis tapatumas paprastai grindžiamas dviejų tipų elementais: objektyviais, tokiais kaip antai kalba, religija, kultūra, <...> ir subjektyviais, ypač priklausymo [tam tikrai bendruomenei] jausmu“⁴³. Žinoma, pirmos grupės elementai teisiškai lengviau apčiuopiami. Todėl labiau linkstama matyti tokią principo interpretaciją dichotomiją: „kultūrinę ir politinę institucinę“. Antai rašiniuose apie Teisingumo Teismo jurisprudencijos evoliuciją pradinio etapo sprendimuose labiau matoma kultūrinė dimensija, kurią vėliau keitė aspektai, susiję su politine institucine organizacija⁴⁴.

Žinoma, doktrinoje rasime ir tokių teiginių kritiško vertinimo atvejų. Tuo labiau kad, pavyzdžiui, „kultūrinių“ aspektų ribos nėra aiškios. Gal todėl V. Constantinesco klausia: „Bet kur baigiasi kultūrinis tapatumas? Ar vyno vartojimo kultūra – jo dalis? O korida? Gaidžių kovos?“⁴⁵. Kita vertus, galima

³⁸ von BOGDANDY, A.; SCHILL, S. Overcoming Absolute Primacy <...>, p. 1418.

³⁹ PUTTLER, A. Le renforcement de la notion d'identité nationale <...>, p. 5.

⁴⁰ MOUTON, J. Vers la reconnaissance des droits fondamentaux aux États dans le système communautaire? *Études en l'honneur de Jean-Claude Gautron. Les dynamiques du droit européen au début de siècle*. Paris: Pedone, 2004, p. 446.

⁴¹ PLATON, S. Le respect de l'identité nationale <...>, p. 155.

⁴² BESSELINK, L. National and Constitutional Identity <...>, p. 42.

⁴³ PONTTHOREAU, M.-C. Identité constitutionnelle <...>, p. 1579.

⁴⁴ MOUTON, J.-D. Vers la reconnaissance d'un droit <...>, p. 410–414.

⁴⁵ CONSTANTINESCO, V. La confrontation centre identité européenne <...>, p. 86–87.

klausti: kodėl turime priešpriešinti teisinius ir „kultūrinius“ aspektus? „Iš tiesų, daugelis struktūrų, kylančių iš politinių ir konstitucinių susitarimų, yra iš esmės kultūros reiškinių išraiška“⁴⁶. Būtent per teisinį įtvirtinimą ir galima nacionalinės istorijos, kultūros, kalbos ar tradicijų apsauga.

Lisabonos sutartimi buvo nustatyta, kad Sąjunga gerbia valstybių narių „nacionalinį savitumą [tapatumą], neatsiejama nuo pagrindinių politinių bei konstitucinių jų struktūrų, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą“. Taigi dėmesys ES pirminės teisės nuostatose sutelkiamas į pagrindines politines ir konstitucines struktūras. Todėl konstitucionalisto akimis (M.-C. Ponthoreau), nacionalinis tapatumas „turi būti suprantamas kaip pagrindinės struktūros, tokios kaip jas apibrėžia nacionalinės konstitucijos“⁴⁷. Taigi konstitucija – nacionalinio tapatumo teisinė išraiška. Tokį požiūrį doktrinoje stiprina ir tai, kad kai kurių šalių konstituciniai teismai savo jurisprudencijoje ėmė vartoti sąvoką „konstitucinis tapatumas“, jų manymu, reikšmingą nacionalinės ir ES teisinių sistemų sąveikai suprasti. Vis dažnesnė ši kategorija ir nagrinėjančių ES ir nacionalinių teisinių sistemų sąveiką autorių darbuose⁴⁸. Juose vieni autoriai linkę tapatinti nacionalinio ir konstitucinio tapatumo sąvokas, kitiems jos skiriasi. Štai D. Preshova teigia „Pagrindinių konstitucinių struktūrų akcentavimas tvirtai susieja nacionalinį tapatumą su konstituciniu tapatumu ir atskiria kultūrinį ir kitus tipus iš šios nuostatos taikymo srities“⁴⁹. S. Martino nuomone, konstitucinio tapatumo sąvoka siauresnė, nes apima tik elementus, įtvirtintus konstitucijoje, o nacionalinio tapatumo sąvoka platesnė⁵⁰). Šios dvi sąvokos gali būti laikomos ESTT ir valstybių narių jurisprudencijų „suvokimo raktu“, kartu jos gali tapti ir vienu iš europinės integracijos analizės instrumentų.

Šalies konstitucijoje įtvirtinti svarbiausi visuomenės siekiai ir vertybės. Ji „suvokiama kaip pamatinio konsensuso, kuris yra būtinas socialinei vienybei užtikrinti, garantija“⁵¹. Tai suponuoja integracinę konstitucijos funkciją. Konstitucinės nuostatos ne tik išreiškia, bet ir daro tiesioginį poveikį nacionalinio tapatumo formavimuisi. Šis aktas laikytinas ir plačios socialinės evoliucijos elementu, „kuris modeliuoja piliečių tapatybes“⁵². Dauguma piliečių save identifikuoja ir yra kitų identifikuojami pagal jų priklausymą tam tikrai valstybiškai organizuotai bendruomenei, kuri bendrus reikalus tvarko pagal konstitucijoje įtvirtintus principus.

Nors doktrinoje įsitvirtino požiūris į konstituciją kaip nacionalinę aukščiausiąją teisę, netrūksta autorių, ją aiškinančių kaip pagrindinį įstatymą, nustatantį valdžios organizaciją ir konstitucines teises. Viena ar kita konstitucijos samprata tiesiogiai daro įtaką ir konstitucinio bei nacionalinio tapatumų sutapatinimui ar jų skyrimui.

Jei konstitucija suprantama kaip visa apimantis nacionalinės teisinės sistemos pagrindas, kaip nacionalinė aukščiausioji teisė, kaip teisė be spragų, tokiu atveju šalia konstitucijos tikrai nelieta jokių

⁴⁶ BESSELINK, L. National and Constitutional Identity <...>, p. 36.

⁴⁷ PONTHEOREAU, M.-C. Identité constitutionnelle <...>, p. 1580.

⁴⁸ Kartu pažymėtina, kad šią sąvoką galima aptikti ir Teisingumo Teismo generalinių advokatų išvadose. Antai generalinio advokato M. Poiars Maduro išvadoje *Marrosu ir Sardino* byloje minimas valstybių narių „konstitucinis identitetas, kurį Europos Sąjunga turi gerbti“ (žr.: M. Poiars Maduro 2005 m. rugsėjo 20 d. išvadą [CJCE, conclusion de M. Poiars Maduro du 20 septembre 2005, *Marrosu et Sardino*, C-53/04, Rec. 2006, p. I-7213]). Tiesa, generalinių advokatų išvadose dažniau vartojama kategorija „konstitucinės struktūros“ (pvz., generalinės advokatės J. Kokott išvadoje *UGT-Rioja* byloje primenama, jog Lisabonos sutartyje „akivaizdžiai pabrėžiama, kad ES gerbia valstybės narės konstitucines struktūras“ [CJCE, conclusion de M. Poiars Maduro du 20 septembre 2005, *Marrosu et Sardino*, C-53/04, Rec. 2006, p. I-7213; CJCE, conclusion de J. Kokott du 11 septembre 2008, *UGT-Rioja*, C-428/06, C-429/06, C-430/06, C-431/06, C-432/06, C-433/06, C-434/06, Rec. 2008, p. I-6747]).

⁴⁹ PRESHOVA, D. Battleground or Meeting Point? Respect for National Identities in the European Union-Article 4 (2) of the Treaty on European Union. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 2012, vol. 8 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.cyelp.com/idex.php/cyelp/article/view/141/97>>, p. 273.

⁵⁰ MARTIN, S. L'identité de l'État dans l'Union européenne <...>, p. e25.

⁵¹ GRIMM, D. Integration by Constitution <...>, p. 194.

⁵² von BOGDANDY, A. The European Constitution and European Identity <...>, p. 299.

pagrindinių nacionalinio gyvenimo struktūrų ar vertybių, konstitucija laikytina nacionalinio tapatumo kvintesencijos teisine išraiška. Tačiau konstituciją suvokiant kaip pagrindinį įstatymą, turintį apibrėžtą reguliavimo objektą, šalia jo visada galima rasti ir reikšmingų tautos gyvenimui dalykų.

Kartais nacionalinio ir konstitucinio tapatumų skirtį bandoma išvesti pasitelkus ikikonstitucines nacionalines ir konstitucines vertybes. Kiekviena skirtis galima tik pagal antrąją konstitucijos sampratą. Laikantis pirmosios koncepcijos, konstitucija apimtų ir ikikonstitucinius kodus.

Minėta, kad Lisabonos sutartyje, plėtojant pagarbos nacionaliniam tapatumui principo sampratą, buvo tiesiogiai fiksuota, jog nacionalinis tapatumas neatsiejamas nuo valstybių narių pagrindinių politinių ir konstitucinių struktūrų, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą. Kas tos pagrindinės struktūros mokslinės doktrinos atstovų akimis? Į ką, jų manymu, turėtų atsižvelgti Teisingumo Teismo teisėjai?

Be jokios abejonės, pirmiausia tyrėjų žvilgsnis krypta į „tapatumo elementus, esančius valstybių narių konstitucijose“⁵³. Pabrėžiama, kad būdvardis „pagrindinės“ suponuoja tam tikrų, pačių svarbiausių valstybei ir jos organizacijai konstitucinių ir politinių struktūrų išskyrimą („konstituciniams“ tai būtų „konstitucinis identifikavimo branduolys“⁵⁴). *A contrario*, kitoms, t. y. nepagrindinėms, struktūroms pagal ES teisę tokia reikšmė neteiktina.

Rašinių nacionalinio tapatumo apsaugos klausimais apžvalga leidžia teigti, kad nesiginčijama, jog esminiais nacionalinio tapatumo elementais laikomos „valstybių centrinės politinės institucijos, jų politinė santvarka, jų pasirinkimai tarp monarchijos ir respublikos, taip pat ryšių tarp centro ir periferijos organizavimas, kartais nulemtas konstitucijos, kartais įstatymų“⁵⁵. Ir baigtinio sąrašo nesirengiama pateikti. Ne vienas autorius mano, kad nacionalinio tapatumo sąvoka „išreiškia valią apsaugoti valstybiniam būviui būdingas savybes: suverenitetą ir nacionalines konstitucines vertybes“⁵⁶.

Suvereniteto kategorija reiškia tautos visavaldiskumą, jos teisinio įsameninimo – valstybės – nepriklausomybę. Šiuolaikinis požiūris į suverenitetą susijęs su pripažinimu, kad valstybės vidaus gyvenime valstybės valdžia negali nepaisyti pripažintų žmogaus teisių standartų, žmogiškąją esybę laiduojančios neliečiamos teisių ir laisvių srities. Tarptautinių santykių srityje valstybių veikimo ribas lemia jų priklausymas tarptautinėms organizacijoms, dalyvavimas gynybinėse sąjungose, tarptautinės pagalbos gavimas ir pan. Taigi nacionalinis suverenitetas suprantamas „atsižvelgiant į naują perspektyvą, kuklesnę ir realistiškesnę“⁵⁷. Kai kurių valstybei būdingų įgaliojimų patikėjimas ES – taip pat šiuolaikinė realija, rodanti suvereniteto koncepcijos pokyčius.

Konstitucinės vertybės, kurios skelbiamos nekeičiamomis, taip pat turėtų būti laikytinos tokiais pagrindiniais elementais. Jos išreiškia steigiamosios valdžios siekį amžiams įtvirtinti tai, kas svarbiausia konkrečiai valstybiškai organizuotai bendruomenei. Šioms nuostatoms pripažįstama sistemos stuburo funkcija, jas pakeitus, kiltų grėsmė pačiam sistemos egzistavimui. Antai Prancūzijos respublikinė valdymo forma (nekeičiama pagal jos Konstitucijos 89 str.) – jos konstitucinio identiteto branduolys. Vokietijai tai yra federalizmas, žmogaus orumo neliečiamumas, demokratinė socialinė federalinė valstybė, teisinė valstybė ir teisėtumo principas, teisė priešintis, jei kas imtųsi panaikinti konstitucinę

⁵³ von BOGDANDY, A; SCHILL, S. Overcoming Absolute Primacy <...>, p. 1428.

⁵⁴ DEROSIER, J.-P. Le noyau constitutionnel identitaire, frein à l'intégration européenne. Contribution à une étude normative et comparée des rapports entre le noyau constitutionnel identitaire et le droit de l'Union européenne, *VIIIe Congrès de AFDC*. Nancy, 16-18 juin 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.droitconstitutionnel.org/congresNancy/comN2/derosierT2.pdf>>.

⁵⁵ CONSTANTINESCO, V. La confrontation centre identité européenne <...>, p. 83–84.

⁵⁶ NABLI, B. Identité nationale et participation à l'Union européenne, *Un autre regard sur les relations internationales, affaires-strategiques.info* [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.affaires-strategiques.info/spip.php?article2491>>.

⁵⁷ DELPERÉE, Fr. La souveraineté de l'État à l'heure de la mondialisation. *Revue belge de droit constitutionnel*, 2009, nr. 3, 242.

santvarką (žr.: VFR Pagrindinio įstatymo 79 str.). Konkrečios šalies istorinė patirtis lemia minėtų vertybių rangą.

Konstitucinės nuostatos apie valstybę, kalbą, požiūrį į religiją, pagarbą istorinėms tautos tradicijoms ir nacionalinei kultūrai, be abejo, tiesiogiai išreiškia labiausiai matomus nacionalinio tapatumo aspektus. Kartu jos daro tiesioginį poveikį nacionalinio tapatumo formavimuisi. Todėl jų priskyrimas pagrindiniams nacionalinio tapatumo elementams gali būti pagrįstas ne tik teisiniu požiūriu.

Ar asmens teisių konstitucinį katalogą reikėtų priskirti pagrindinėms struktūroms? Pakanka pagrindų atsakyti teigiamai, tuo labiau kad pagarba konstitucinėms asmens teisėms ir laisvėms yra susijusi su ES pirminėje teisėje įtvirtintomis vertybėmis, kuriomis grindžiama ES: pagarba žmogaus orumui, laisvė, lygybė, demokratija, teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms, įskaitant mažumoms priklausančių asmenų teises. Taip nutiesiamas lieptas tarp nacionalinių ir ES asmens apsaugos sistemų.

Minėjome, kad valstybės valdžios organizacijos pagrindai taip pat laikomi svarbiausiomis konstitucinėmis struktūromis, kad ES teisėje reiškia pagarba valstybės valdymo formai, valstybės teritorinio organizavimo sandarai, demokratiniam politiniam režimui. Prie pagrindinių struktūrų ESS nuostatos tiesiogiai priskiria regioninę ir vietos savivaldą.

Pagarba nacionaliniam tapatumui reikštų ir pagarbą esminėms valstybinėms funkcijoms. Tiesa, ją galima traktuoti kaip atskirą principą. ESS 4 straipsnio 2 dalies nurodoma, kad ES gerbia esmines valstybės funkcijas, įskaitant valstybės teritorinio vientisumo, viešosios tvarkos ir nacionalinio saugumo užtikrinimą. Valstybės funkcijos dažniausiai suvokiamos kaip valstybės veiklos kryptys įgyvendinant jos tikslus ir uždavinius. Vienos jų apibūdintinos kaip vidaus (pvz., konstitucinės santvarkos apsauga, ekonominė ir socialinė politika, teisėtumo ir teisinės tvarkos užtikrinimas, visuomenės saugumo ir viešosios tvarkos garantavimas ir kt.), kitos – kaip išorės (pvz., valstybės saugumas, bendradarbiavimo su kitomis valstybėmis plėtojimas ir kt.). ESS tiesiogiai nurodo tris funkcijas: teritorinio vientisumo, viešosios tvarkos ir nacionalinio saugumo užtikrinimą. Taip pripažįstama neabejotina šių valstybės veiklos krypčių svarba ES požiūriu.

Nėra pasibaigusi ir diskusija apie mūsų nagrinėjamo principo privalomumą. Jei grįžtume į Mastrichto sutarties laikus, reikėtų prisiminti, kad pirmieji nuostatos apie pagarbą nacionaliniam tapatumui komentatoriai „akcentavo iš esmės politinę tokios deklaracijos reikšmę, <...> atmesdami jos teisinę svarbą ir reikšmę“⁵⁸. Geriausiu atveju buvo pripažįstamas šių nuostatų reikšmingumas kitoms pirminės teisės nuostatomis interpretuoti. Laikui bėgant ne vienas doktrinos atstovas ėmė kelti klausimą, ar nacionalinis tapatumas neturėtų būti suprantamas kaip tam tikra teisinė prievolė, įpareigojanti Sąjungą, ir kartu kaip neatimama valstybių narių teisė. Imta diskutuoti, ar šios teisės nereikėtų suprasti kaip neatimamos, pagrindinės valstybės narės teisės. Ši teisė rodo valstybės kaip ES kūrėjos reikšmę. Todėl ES pagarbos nacionaliniam tapatumui nuostatas imta aiškinti kaip nustatančias tam tikrą pareigą tiek ES, tiek jos institucijoms, taip pat valstybėms narėms. Pabrėžiama, kad Lisabonos sutartimi padaryti ESS pokyčiai patvirtina, kad 4 straipsnio 2 dalies nuostatose skelbiamas principas negali būti laikomos vien interpretavimo elementu, neturinčiu savarankiškos norminės reikšmės.

Šio doktrininio požiūrio „margumyno“ galima išskirti keletą dominuojančių elementų. Tai principo statuso pripažinimas ESS nuostatomis dėl ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui, šio principo reikšmės ne tik ES teisei sistemai, bet ir šios sistemos sąveikai su valstybių narių teisinėmis sistemos suvokimas, dėmesys reikšmingų šio principo turinio aspektų (pirmiausia kultūrinių ir politinių institucinių) nagrinėjimui, nacionalinio ir konstitucinio tapatumo kategorijų ryšys ir kt. Teisinė doktrina yra pasiūliusi platų šio principo reikšmės ir turinio įvairių elementų sampratų spektrą, kurį galima laikyti teisinės minties įnašu formuojant jurisprudencinius sprendimus.

⁵⁸ CONSTANTINESCO, V. La confrontation centre identité européenne <...>, p. 83.

3. Teisingumo Teismo jurisprudencija: atskleisti pagarbos nacionaliniam tapatumui elementai

Tam tikri ES pagarbos nacionaliniam tapatumui principo, bendriausia forma fiksuoto Maastrichto ir Amsterdamo sutartyse, aspektai gana greitai buvo atskleisti Teisingumo Teismo jurisprudencijoje. Lisabonos sutartimi nacionalinio tapatumo sampratą susiejus su pagrindinėmis politinėmis ir konstitucinėmis struktūromis buvo sudarytos prielaidos praturtinti šio principo aiškinimą, nors bendra kryptis išliko ta pati. Kaip pažymi Teisingumo Teismo sprendimų komentatoriai, šis teismas teikia prioritetą nuosekliai plėtoti oficialią doktriną.

Teisingumo Teismo jurisprudencijoje formuojama oficiali doktrina kol kas fragmentiška, tad daryti bendresnes išvadas gana rizikinga. Akivaizdu, kol kas ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatos apie ES pagarbą valstybių narių nacionaliniam tapatumui taikomos kaip kelių norminių elementų grupės sudedamoji dalis. Tai sunkina tikrojo šio principo teisinio svorio įvertinimą. Kai kurie autoriai kalba apie kuklų šių nuostatų aiškinimo potencialo panaudojimą⁵⁹. Ką reiškia nepakankamas mokslinio aiškinimo potencialo panaudojimas, kai tą potencialą išreiškia vienas kitam priešingi požiūriai? Ar gali Teismas, pasirinkęs vieną šių nuostatų aiškinimo ir taikymo kryptį, mėtytis į šalis? Ar galima priekaištauti teisėjams, kad jie neperžengia nagrinėjamos bylos ribų? Regis, visais atvejais darant vieną ar kitą išvadą nevertėtų pamiršti teismo darbo specifikos.

Teisingumo Teismo jurisprudencijoje pirmiausia buvo išryškinta nuostatos dėl pagarbos nacionaliniam tapatumui kultūrinė dimensija (nors tie sprendimai ne mažiau susiję su pilietybės institutu).

Pirmas pavyzdys – Teisingumo Teismo 1996 m. liepos 2 d. *Komisija prieš Liuksemburgą* bylos sprendimas⁶⁰. Jame pirmąsyk Teismo jurisprudencijoje iškeltas nacionalinio tapatumo apsaugos klausimas. Komisija pareiškė Liuksemburgui ieškinį dėl įsipareigojimų nevykdymo, nes šios valstybės įstatymai reikalavo, kad asmenys, siekiantys būti dėstytojais, būtų Liuksemburgo piliečiai. Liuksemburgo vyriausybė tokį reguliavimą grindė nacionalinėje konstitucijoje įrašytu principu, kad „tik liuksemburgiečiai gali užimti civilines ir karines tarnybas“ ir kad pilietybės sąlyga norintiems būti dėstytojais nustatyta siekiant užtikrinti tradicinių vertybių išsaugojimą, o tai yra, atsižvelgiant į šios valstybės dydį ir jos specifinę demografinę situaciją, esminė nacionalinio tapatumo apsaugos sąlyga. Teisingumo Teismas pripažino, kad valstybių narių nacionalinio tapatumo apsauga yra teisėtas Bendrijų teisinės tvarkos tikslas, tačiau šis interesas gali būti veiksmingai apsaugotas kitomis priemonėmis, nei bendras kitų valstybių narių piliečiams taikomas draudimas. Sprendimo teiginys, kad nacionalinio tapatumo apsauga yra teisėtas ir gerbiamas Bendrijų teisės tikslas, laikytina esmine gaire tolesnei jurisprudencijai. Ne mažiau reikšmingas ir kelių reikalavimų derinio suformulavimas: nacionalinio tapatumo apsaugos siekiu galima pateisinti Bendrijų teisės nesilaikymą tik tuo atveju, jei toks ribojimas yra proporcingas ir jei atitinkamo intereso negalima apsaugoti kitomis priemonėmis.

Vėlesniuose sprendimuose laikytasi šios traktuotės. Štai 2011 m. gegužės 24 d. bylos *Komisija prieš Liuksemburgą* sprendimas⁶¹. Šioje byloje Komisija kėlė klausimą, ar Liuksemburgas nepažeidė ES teisės, kai nustatė pilietybės sąlygą norintiems verstis notaro profesija. Šios sąlygos nustatymas buvo grindžiamas tiek notaro veikla kaip viešosios valdžios funkcija, tiek tuo, kad vykdant notaro funkcijas būtina vartoti liuksemburgiečių kalbą, taigi šia pilietybės sąlyga siekiama užtikrinti pagarbą šalies istorijai, kultūrai, tradicijoms ir nacionaliniam liuksemburgiečių tapatumui. Atmesdamas tokius argumentus Teisingumo Teismas pažymėjo, kad, nors valstybių narių nacionalinio tapatumo išsaugoji-

⁵⁹ PLATON, S. Le respect de l'identité nationale <...>, p. 150.

⁶⁰ CJCE, arrêt du 2 juillet 1996, Commission des Communautés européennes c. Grand-Duché de Luxembourg, C-473/93, Rec. 1996, p. I-3207.

⁶¹ CJUE, arrêt du 24 mai 2011, *Commission c. Luxembourg*, C-51/08, Rec. 2011, p. I-04231.

mas yra teisėtas ir gerbiamas ES teisės sistemoje tikslas, kaip pripažįstama ir ESS 4 straipsnio 2 dalyje, ši interesą vis dėlto galima veiksmingai apsaugoti ir kitomis priemonėmis, nei bendrai kitų valstybių narių piliečiams taikomas draudimas. Tiesioginiu ankstesnio sprendimo motyvų pakartojimu pabrėžtas pagarbos nacionaliniam tapatumui aiškinimo tęstinumas.

Pilietybės ir konstitucinės tradicijos sąsajos reikšmė nagrinėta 2006 m. rugsėjo 12 d. *Ispanija prieš Jungtinę Karalystę* bylos sprendime⁶². Teisingumo Teismas tyrė Ispanijos prašymą, kuriame ji teigė, kad Jungtinė Karalystė 2003 m. priimtu įstatymu pažeidė EB sutarties nuostatas. Jungtinė Karalystė, vykdydama Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. vasario 18 d. *Mathews* bylos nutarimą, suteikė teisę balsuoti Europos Parlamento rinkimuose Gibraltare gyvenantiems Britų sandraugos piliečiams, kurie nėra ES piliečiai. Ispanijos manymu, tai pažeidė Bendrijų teisę. Jungtinės Karalystės atstovai tokį savo šalies sprendimą grindė tuo, kad šis teisės suteikimas yra Jungtinės Karalystės „konstitucinės tradicijos dalis“.

Teisingumo Teismo sprendime pažymėta, kad dėl su konstitucine tradicija susijusių priežasčių Jungtinė Karalystė nusprendė suteikti sąlygas balsuoti ir kandidatuoti į Europos Parlamentą ir Britų sandraugos piliečiams, atitinkantiems sąlygas, išreiškiančias specifinį ryšį su teritorija, kurioje organizuojami rinkimai. Todėl Jungtinė Karalystė, remdamasi pagrindais, susijusiais su jos konstitucine tradicija, galėjo pripažinti šią teisę ir Gibraltare nuolat gyvenantiems Britų sandraugos piliečiams, kurie nėra ES piliečiai. Toks konstitucinės tradicijos reikšmės ES teisiniam reguliavimui pripažinimas sudaro prielaidas plėtoti nacionalinių konstitucinių aspektų sampratą.

Teisingumo Teismo 2004 m. spalio 14 d. *Omega* bylos sprendime⁶³ laikytinas nauja pakopa plėtojant pagarbos nacionaliniam tapatumui sampratą. Šioje byloje Teismui teko įvertinti konstitucijoje nustatytų pagrindinių vertybių įtaką ES teisėje įtvirtintų laisvių riboms.

Vokietijoje bendrovė *Omega* eksploatavo įrenginį, skirtą „laser-sport“ veiklai. Ji naudojo įrangą, sudarytą iš panašių į automatus prietaisų, turinčių lazerinius taikiklius, taip pat iš spindulių gaudiklių žaidėjų dėvimose liemenėse pagal D. Britanijoje pagamintą modelį. Kadangi vienas žaidimo tikslų buvo pataikyti į gaudiklius, esančius žaidėjų dėvimose liemenėse, jis buvo uždraustas kaip „žaidimas žudyti žmones“, kuris kelia grėsmę žmogaus orumui, suprantamam pagal Vokietijos Pagrindinio įstatymo 1 straipsnį. Kilus abejonėi, ar toks draudimas neprieštarauja paslaugų teikimo laisvei, *Bundesverwaltungsgericht* kreipėsi į Teisingumo Teismą. Taip ant svarstyklių atsidūrė ES pirminėje teisėje įtvirtinta laisvė teikti paslaugas (jos ribojimai ES teisėje pateisinami viešosios tvarkos, visuomenės saugumo arba visuomenės sveikatos apsaugos sumetimais) ir nacionalinėje konstitucijoje įtvirtinta pagrindinė vertybė – žmogaus orumas.

Bylos sprendime Teisingumo Teismas pirmiausia priminė apie ribojimų galimybę su viešąja tvarka susijusiais pagrindais, jei jie būtini interesams, kuriuos siekiama užtikrinti, apsaugoti, ir tik tiek, kiek šių tikslų negalima pasiekti mažiau ribojančiomis priemonėmis. Teismas padarė išvadą, kad ginčijamas sprendimas neviršijo to, kas būtina kompetentingų nacionalinės valdžios institucijų tikslui pasiekti. Mūsų nagrinėjamai problematikai svarbūs Teisingumo Teismo sprendimo teiginiai, kad pagrindinės teisės yra sudedamoji bendrų teisės principų, kurių laikymąsi užtikrina Teisingumo Teismas, dalis, todėl šis teismas vadovaujasi bendromis valstybių narių konstitucinėmis tradicijomis ir tarptautiniais dokumentais žmogaus teisių apsaugos srityje, ir kad žmogaus orumo apsaugos tikslas yra suderinamas su Bendrijos teise, net jeigu Vokietijoje žmogaus orumo apsaugos principas turi išskirtinį statusą, kaip pagrindinė savarakiška teisė. Pagrindinių teisių laikymasis yra privalomas ir ES, ir jos valstybėms narėms, šių teisių apsauga yra teisėtas interesas, galintis iš esmės pateisinti ES teisės nustatytų pareigų (šiuo atveju – užtikrinti laisvę teikti paslaugas) apribojimą. Draudimas komerciniais tikslais eksploa-

⁶² CJUE, arrêt du 12 septembre 2006, Espagne/Royaume-Uni, C-145/04, Rec. p. I-7917.

⁶³ CJUE, arrêt du 14 octobre 2004, *Omega*, C-36/02, Rec. p. I-9609.

tuoti žaidimus, kuriuose imituojama prievarta asmenų atžvilgiu, ypač žmonių žudymo vaizdavimas, atitinka žmogaus orumo apsaugos lygį, kurį nacionalinė konstitucija siekė užtikrinti VFR teritorijoje. Tokiu draudimu neviršijama tai, kas būtina tikslui pasiekti. Todėl nuspręsta, kad sprendimas dėl žaidimo draudimo neturi būti laikomas priemone, nepateisinamai keliančia grėsmę laisvei teikti paslaugas.

Šios bylos sprendimo naujovė – orumo, kaip pagrindinės konstitucinės vertybės, apsaugos reikšmingumo ES teisei pripažinimas. Teisingumo Teismas ir šioje byloje sprendimą grindė ne vien konstitucine vertybės apsauga, bet ir ES teisėje įtvirtintu kitu ribojimo pateisinimu – viešosios tvarkos apsauga.

Teisingumo Teismo jurisprudencijoje atskleistas dar vienas mūsų nagrinėjamo principo aspektas – valstybinės arba oficialios kalbos, kaip vieno iš esminių nacionalinio tapatumo elementų, apsauga. Teisingumo Teismui 2009 m. kovo 5 d. *Union de televisiones Comerciales Asociadas (UTECA)* bylos sprendime⁶⁴ teko atsakyti į prašymą išaiškinti ES teisės nuostatas dėl televizijos programų transliavimo, pateiktą nagrinėjant skundą dėl karaliaus dekreto, kuriuo televizijos transliuotojui nustatyta pareiga skirti 5 proc. ankstesnių metų pajamų finansuoti Europos pilnametražiams ir trumpametražiams kino ir televizijos filmams, ir 60 proc. šio finansavimo skirti filmams bet kuria oficialia Ispanijos karalystės kalba. UTECA ginčijo Ispanijos reguliavimą, teigdama, kad jis pažeidžia Bendrijų teisės nuostatas.

Teisingumo Teismas sprendime pažymėjo, kad pareiga filmams viena iš oficialių kalbų skirti 60 proc. iš 5 proc. veiklos pajamų, yra laisvės teikti paslaugas, įsisteigimo laisvės, laisvo kapitalo judėjimo ir darbuotojų judėjimo laisvės apribojimas, tačiau toks apribojimas gali būti pateisinamas, jeigu jis atitinka privalomuosius bendrojo intereso pagrindus ir yra tinkamas garantuoti, kad bus įgyvendintas juo siekiamas tikslas ir neviršija to, kas būtina šiam tikslui pasiekti. Ispanijos vyriausybė tokį nacionalinį reguliavimą grindė siekiu apsaugoti Ispanijos daugiakalbystę. Teisingumo Teismo nuomone, privalomas bendro intereso pagrindas yra „valstybės narės siekiamas tikslas apsaugoti ir plėtoti vieną ar kelias šios valstybės oficialiąsias kalbas“⁶⁵. Priemonė, nustatanti pareigą investuoti į kino ir televizijos filmus bet kuria oficialia valstybės kalba, yra tinkama šiam tikslui įgyvendinti, ji neviršija to, kas būtina pasiekti tam tikslui. Taip tikslas apsaugoti ir plėtoti vieną ar kelias konkrečios valstybės oficialiąsias kalbas Teisingumo Teismo jurisprudencijoje buvo pripažintas privalomu bendrojo intereso pagrindu.

Valstybinės kalbos apsauga kaip nacionalinio tapatumo elementas ypač išryškinta Lietuvoje gerai žinomame Teisingumo Teismo 2011 m. gegužės 12 d. *Runevič-Vardyn* bylos sprendime⁶⁶. Šioje byloje buvo spręstas pavardžių rašymo dokumentuose valstybine kalba klausimas. Teismas sprendimo 86 punkte pažymėjo, kad pagal ESS 3 straipsnio 3 dalies ketvirtą pastraipą ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 22 straipsnį Sąjunga gerbia turtingą savo kultūros ir kalbų įvairovę, o pagal ESS 4 straipsnio 2 dalį Sąjunga taip pat gerbia valstybių narių nacionalinį savitumą [tapatumą], kurio dalis yra valstybinės kalbos apsauga. Todėl nacionalinės teisės aktais, taikytiniais pagrindinėje byloje, kuriais norima apsaugoti valstybinę kalbą nustatant toje kalboje taikomas rašybos taisykles, siekiamas tikslas iš principo yra teisėtas ir gali pateisinti SESV 21 straipsnyje numatytos teisės laisvai judėti ir apsigyventi apribojimus ir į jį galima atsižvelgti ieškant teisėtų interesų ir šių Sąjungos teisės pripažintamų teisių pusiausvyros.

2013 m. balandžio 16 d. *Las* bylos sprendime, kurioje buvo vertinamas tarpvalstybinio pobūdžio

⁶⁴ CJUE, arrêt du 5 mars 2011, *Union de televisiones Comerciales Asociadas (UTECA)*, C-222/07, Rec. 2009, p. I-01407.

⁶⁵ Šiuo aspektu Teisingumo Teismas priminė savo 1989 m. lapkričio 28 d. Groener sprendimo 19 punktą bei 2007 m. gruodžio 13 d. *United Pan-Europe Communications Belgium ir kt.* sprendimo 39 punktą.

⁶⁶ CJUE, arrêt du 12 mai 2011, *Runevič-Vardyn et Vardyn*, C-391/09, Rec. 2006, p. I-3787.

darbo sutarties sudarymas ne oficialia valstybės kalba, Teisingumo Teismas pažymėjo, kad ES gerbia valstybių narių nacionalinį tapatumą, kurio dalis yra jų oficialiosios kalbos ar jų apsauga, ir kad siekis apginti ir skatinti olandų kalbos, kuri yra viena iš oficialių Belgijos kalbų, vartojimą, yra teisėtas interesas, tačiau toks reikalavimas turi būti proporcingas. Todėl reikalavimas ir tarpvalstybinio pobūdžio darbo sutartį sudaryti tik olandų kalba, bet ne visų susijusių šalių mokama kalba, nėra proporcingas⁶⁷.

Respublikinė valdymo forma – dar vienas Teisingumo Teismo jurisprudencijos pripažintas saugomas nacionalinio tapatumo elementas 2010 m. gruodžio 22 d. *Sayn Wittgenstein* bylos sprendime⁶⁸. Ieškovė pagrindinėje byloje Austrijos pilietė buvo įvaikinta Vokietijoje Lothar Fürst (princo) von Sayn-Wittgensteino, nors ir toliau liko Austrijos pilietė. Jai buvo suteikta įtėvio pavardė ir visa šia pavarde ji buvo įrašyta į civilinės būklės registrą. Vėliau toks įrašas buvo ištaisytas (išbraukiant „Fürstin (princesė) von“) remiantis konstitucinio rango Aristokratijos panaikinimo įstatymu, kuris draudžia Austrijos piliečiams turėti aristokratinį titulą, taip pat užsienio kilmės. Kreipimasis į Teisingumo Teismą buvo grindžiamas teisės laisvai judėti ir apsigyventi ribojimu, taip pat teisės į šeimos gyvenimą pažeidimu, nes ieškovė daugiau nei 10 metų naudojosi buvusia pavarde.

Teisingumo Teismas analizuodamas situaciją pažymėjo, kad pagrindinėje byloje pavardės įrašo pakeitimas yra susijęs su Aristokratijos panaikinimo įstatymu, kuris yra konstitucinis ir kuriuo šioje srityje įgyvendinamas lygybės principas⁶⁹, kad, pasveriant teisėtus interesus ir Sąjungos teisės pripažintą laisvo asmenų judėjimo teisę, Austrijos konstitucinės istorijos kontekste į Aristokratijos panaikinimo įstatymą gali būti atsižvelgiama kaip į nacionalinio identiteto elementą. Teismas priminė, kad ES gerbia savo valstybių narių nacionalinį tapatumą, kurio dalis yra respublikinė valstybės valdymo forma. Šios aplinkybės lėmė Teisingumo Teismo atsakymą, kad SESV 21 straipsnis turi būti aiškinamas taip, kad tokiais aplinkybėmis, kaip antai nagrinėjamos pagrindinėje byloje, juo nedraudžiama valstybės narės valdžios institucijoms atsisakyti pripažinti visą šios valstybės piliečio pavardę, kuri buvo nustatyta kitoje valstybėje narėje, kurioje šis pilietis gyvena tuo metu, kai jį, suaugusįjį, įvaikino šios kitos valstybės narės pilietis, jeigu šios pavardės dalis yra aristokratiškas titulas, kuris pirmoje valstybėje narėje neleidžiamas pagal jos konstitucinę teisę, su sąlyga, kad šiomis aplinkybėmis šių valdžios institucijų priimtose priemonėse pateisinamos su viešąja tvarka susijusiais pagrindais, t. y. būtinos apsaugoti interesams, kuriuos jos siekia užtikrinti, ir proporcingos teisėtai siekiamam tikslui.

Federalinių struktūrų, kaip nacionalinio tapatumo elemento, klausimas taip pat buvo keliamas. Teisingumo Teismas turėjo progą plėtoti doktriną, nors dažniausiai rinkosi atsargesnį požiūrį. Antai Teisingumo Teismo 2004 m. kovo 4 d. *Vokietija prieš Komisiją* bylos sprendime⁷⁰ išnagrinėti VFR kaltinimai Komisijai, kad ši pažeidė Europos Bendrijų sutarties 10 straipsnį. Pagal šį straipsnį Komisija turėtų veikti lojaliai valstybių narių atžvilgiu ir gerbti jų teisėtus interesus. Ši lojalumo pareiga apima priedermę atsižvelgti į konstitucines struktūras, būtent šiuo atveju – federalines. Tokia EB 10 straipsnio interpretacija buvo sustiprinta ir ES sutarties 6 straipsnio 3 dalimi, numatančia, kad ES gerbia valstybių narių nacionalinį tapatumą. Teisingumo Teismas išvengė šių argumentų interpretavimo, pakartodamas įprastinę nuostatą, kad valstybės narės negali motyvuoti Bendrijų teisės netaikymo savo institucinės organizacijos sunkumais. Nepaisant to, pagarba nacionaliniam tapatumui skynėsi kelią į Teisingumo Teismo jurisprudenciją.

Vietos ir regioninės savivaldos klausimai, kuriuos būtų galima susieti su nacionaliniu tapatumu,

⁶⁷ CJUE, arrêt du 16 avril 2013, *Las*, C-202/11, non encore publié au Recueil.

⁶⁸ CJUE, arrêt du 22 décembre 2010, *Sayn Wittgenstein*, C-208/09, Rec. 2010, p. I-13693.

⁶⁹ Šiame sprendime Teisingumo Teismas pažymėjo, kad Aristokratijos panaikinimo įstatymu įgyvendinamas bendresnis visų Austrijos piliečių lygybės įstatymui principas. Taigi yra neginčytina, kad Sąjungos teisės sistema siekiama užtikrinti lygybės principo, kaip bendrojo teisės principo, laikymąsi. Šis principas taip pat įtvirtintas Pagrindinių teisių chartijos 20 straipsnyje. Taigi nėra abejonių, kad tikslas laikytis lygybės principo yra suderinamas su Sąjungos teise.

⁷⁰ CJUE, arrêt du 4 mars 2004, *Republique federale d'Allemagne/Commission*, C-344/01, Rec. 2004, p. I-2081.

taip pat buvo atsidūrę Teisingumo Teismo akiratyje. Tiesa, iki Lisabonos sutarties jų siejimas su valstybių narių nacionaliniu tapatumu būtų buvęs ginčytinas. Teismo jurisprudencijoje regioninės ir vietos savivaldos aspektai kol kas tėra vertinti kaip teritoriniai ES teisės vertinimo rėmai. Teisingumo Teismas sutinka vertinti priemonių, kurios traktuotinos kaip valstybės pagalba, selektyvumą, jei šią priemonę taiko teritorinė bendruomenė, kuri yra pakankamai savarankiška. Tai konstatuota Teisingumo Teismo 2006 m. rugsėjo 6 d. *Portugalija prieš Komisija* bylos (kurioje Portugalija prašė panaikinti Komisijos sprendimą dėl nacionalinės mokesčių sistemos pritaikymo, atsižvelgiant į specifines Azorų autonominio regiono savybes) sprendime⁷¹ ir 2008 m. rugsėjo 11 d. *Union General de Trabajadores de La Rioja UGT-RIOJA* bylos sprendime⁷² dėl Ispanijos autonominių sričių institucijų priimtų mokesčių teisės aktų. Lisabonos sutarčiai tiesiogiai priskyrus prie pagrindinių politinių ir konstitucinių struktūrų regioninę ir vietos savivaldą, galima tikėtis daugiapusiškesnės šio aspekto interpretacijos.

Pagarbos nacionaliniam tapatumui principu gan dažnai remiamasi teisinantis dėl nacionalinės normos neatitikties ES teisei. Kartais tokia gynyba perteklinė. Antai *Affatato* byloje Rosano teismas (Italija) savo prašyme priimti prejudicinį sprendimą kėlė klausimą, ar nacionalinis viešosios tarnybos pareigų įgijimo tik konkursu principas gali būti laikomas nacionalinio tapatumo dalimi ir, jeigu taip, ar toks principas riboja ES direktyvos taikymo sritį. Teisingumo Teismas, remdamasis ankstesne jurisprudencija, į klausimus atsakė 2010 m. spalio 1 d. nutartimi⁷³, kurioje nurodė, kad ES teisei neprieštarauja toks nacionalinis reguliavimas, kuriuo draudžiama terminuotas sutartis pakeisti viena neterminuota sutartimi viešojo administravimo sektoriuje, jeigu valstybė numato kitas veiksmingas priemones. Teisingumo Teismas pažymėjo, kad tai negali paveikti atitinkamų valstybės narės pagrindinių politinių ar konstitucinių struktūrų nei esminių jos funkcijų, kaip tai suprantama pagal ESS 4 straipsnio 2 dalį.

Ši Teisingumo Teismo jurisprudencija ne tik atskleidžia nacionalinio tapatumo sampratos elementus, bet ir parodo principo taikymo metodiką. Teismas nelinkęs fiksuoti formalios nacionalinio tapatumo hierarchijos normų kolizijos atveju, šiam principui tenka vienos kompleksinio teisinio vertinimo sudedamosios dalies vaidmuo, kai galutiniam sprendimui priimti pasitelkiami ir kiti ES teisės elementai (pvz., ES pagrindinės teisės, viešojo tvarka, proporcingumo principas ir pan.). Šis principas iš esmės naudojamas nustatant ES teisinio reguliavimo ribas.

4. ES ir nacionalinių teisinių sistemų sąveikos laukas: pagarbos nacionaliniam tapatumui principo reikšmė

ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principas reikšmingas ne tik jos teisei sistemai, bet ir ES bei nacionalinių teisinių sistemų sąveikai. Pirmuoju atveju šiuo principu, kaip ir pagarbos asmens teisėms principu, įrėminama ES kompetencija. Kartu šis principas susijęs ir su ES teisės poveikiu valstybių narių teisei tvarkai. Šiame tarp sisteminės sąveikos bare ypatinga reikšmė tenka Teisingumo Teismui, kuris yra oficialus ES teisės aiškintojas, ir nacionaliniams konstituciniams teismams, kurie atlieka analogiškus konstitucijos aiškintojų vaidmenis.

„Pagarbos nacionaliniam tapatumui“ kategorija reiškia ES pareigą gerbti visų valstybių narių nacionalinių sistemų esmingiausius elementus, o konkrečios valstybės konstitucijoje įtvirtinti individualūs, būdingi tik tai valstybei bruožai. ES teisės saugotojui svarbu užtikrinti pagarbą visų ES valstybių narių tapatumui, o konstitucingumo apsaugos institucijai rūpi tik konkrečios valstybės konstitucinės sistemos funkcionavimas. Taigi iš ES teisės pozicijų matoma tai, kas bendra, o nacionalinės konstitucinės teisės požiūriu siekiama apsaugoti tai, kas individualu.

⁷¹ CJUE, arrêt du 6 septembre 2006, *Portugal c. Commission*, C-88/03, Rec. 2006, p. I-7115.

⁷² CJCE, arrêt du 11 septembre 2008, *Union General de Trabajadores de La Rioja UGT-RIOJA*, C-428 à 434/06, Rec. 2008; p. I-6747.

⁷³ CJUE, ordonnance du 1 octobre 2010, *Affatato*, C-3/10, non publié.

Teisingumo Teismui svarbu užtikrinti, kad ES teisė būtų veiksmingai ir vienodai taikoma visose valstybėse narėse (todėl pabrėžiama ES teisės sistemos egzistencinių reikalavimų⁷⁴ – ES teisės pirmenybės ir tiesioginio veikimo principų – reikšmė). Nacionalinio tapatumo apsauga taip pat yra ES teisės uždavinys. Konstituciniai teismai rūpinasi konstitucingumo nacionalinėje teisėje apsauga. „*A priori*, Sąjungos teisės taikymas ir nacionalinės konstitucijos laikymosi garantavimas yra du skirtingi uždaviniai“⁷⁵. Teisingumo Teismui svarbu, kad ES teisei jos taikymo srityje nebūtų nacionalinių kliūčių. Konstituciniam teismui imperatyvas – konstitucijos viršenybės užtikrinimas. Kaip suderinti pradžios pozicijų skirtingumus, nepaneigiant kiekvienos iš šių sistemų autonomiškumo ir užtikrinant jų darną?

Skirtingų požiūrių sugyvenimą galima laiduoti teismų bendradarbiavimu, šiuo atveju – minėtų sistemų oficialaus aiškintojo misiją vykdančių institucijų bendradarbiavimu. Tai suponuoja ESTT ir nacionalinių konstitucinių teismų dialogo būtinybę. Ir kuo toks dialogas intensyvesnis, tuo, tikėtina, bus mažiau probleminių taškų. Tokio dialogo sėkmei ne mažiau svarbus ir įvairių teisės sričių mokslininkų (taip pat politikos veikėjų, teisininkų praktikų) dialogas.

Minėjome tarpusisteminę pusiausvyrą, kurią palaikyti padeda ir ES pirminėje teisėje skelbiamas pagarbos nacionaliniam tapatumui principas. Šio principo nepaisyti Teisingumo Teismas negali, teismo jurisprudencijoje rasime jo taikymo pavyzdžių.

Kitoje pusėje taip pat regima pokyčių. Prireikė ne vieno dešimtmečio, kad konstituciniai teismai, – vieni iš esmės, kiti su išlygomis, – pripažintų ES teisės taikymo prioritetą. Tiesa, dažniausiai su išlygomis. Vieniems tokios išlygos – pati nacionalinė konstitucija (pvz., Lenkijos ar Lietuvos konstituciniai teismai), kitiems – „konstitucinės tvarkos pagrindiniai principai ar neatimamos žmogaus teisės“ (Italijos Konstitucinis Teismas), tretiems – atvejai, kai „valstybės suvereniteto pagrindams <...> ar pagrindinėms demokratijos ir teisinės valstybės savybėms kyla pavojus“⁷⁶ (Čekijos Konstitucinis Teismas), principai, kurie neatsiejami nuo konstitucinio tapatumo“⁷⁷ (Prancūzijos Konstitucinė Taryba). Vokietijos konstitucinėje jurisprudencijoje pabrėžiama, kad ES teisės „taikymo pirmenybės gali būti laikomasi, jei noliečiamas Pagrindinio Įstatymo konstitucinio identiteto esmės turinys“⁷⁸.

Esminių nacionalinių vertybių saugojimas negali virsti sistemų priešpriešos akcentavimu (konstitucinės justicijos „avarinio stabdžio funkcijos“ ar „*contro limiti*“⁷⁹ koncepcijos). „Asteriksio sindromas“⁸⁰ išduoda požiūrio ribotumą. Žinoma, ES teisės veikimo ribas reikia žinoti, tačiau rėminis nacionaline konstitucija neturi tapti instrumentu, padedančiu išvengti pareigų, kylančių iš ES teisės, vykdymo. Kitaip ES ir jos teisė nedaug ko bus vertos. Valstybių susivienijimai laikosi dėl solidarumo, lojalumo, visų sutartų pareigų laikymosi.

Minėta, kad ES teisė saugo visų valstybių narių nacionalinį tapatumą, o konstitucinės sistemos siekia užtikrinti konkrečios konstitucijos prioritetą. Bendrybės ir individualybės priešpriešą pabandykime paversti jungtimi. Tuo labiau kad visų valstybių narių konstitucinės sistemos remiasi vakarietiškos

⁷⁴ RITLENG, D. De l'utilité du principe de primauté du droit de l'Union. *Revue trimestrielle de droit européen*, 2009, no. 4, p. 677.

⁷⁵ OBERDORFF, H. L'Union européenne: une nouvelle démocratie? *Mélanges en l'honneur du Professeur Joël Molinier*. Ouvrage réalisé à l'initiative de Nathalie de Grove-Valdeyron, Marc Blanquet, avec le soutien de Vincent Dussart. Paris: L.G.D.J., 2012, p. 596.

⁷⁶ Czech Republic Constitutional Court, Case pl.ÚS 66/04, Judgment of 3 May 2006.

⁷⁷ Conseil constitutionnel, décision n° 2006-540 DC, du 27 juillet 2006, *Journal officiel* du 3 août 2006, p. 11541.

⁷⁸ VOßKUHLE, A. The Cooperation Between European Courts: The Verbund of European Courts and its Legal Toolbox. *The Court of Justice and Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law*. Asser Press: The Hague, 2013, p. 86.

⁷⁹ TIZZANO, A. Notes sur le rôle de la Cour de justice <...>, p. 236.

⁸⁰ D. Simono sugalvota metafora [SIMON, D. L'identité constitutionnelle dans la jurisprudence <...>, p. 29], pagal komiką, kuriame pasakojama, kaip mažas galų kaimelis gina savo tradicijas nuo viską niveliuojančių romėnų legionų.

kilmės konstitucionalizmo doktrina. O ES teisės „šaknys“ glūdi valstybių narių konstitucinėje teisėje⁸¹. Nacionalinėse konstitucijose, kurias jungia bendra vertybių sistema, įtvirtintos ir tiesiogiai šalies narystei ES skirtos nuostatos (antai Lietuvos narystė ES „konstituciškai yra patvirtinta Konstitucijos sudedamąja dalimi – Lietuvos Respublikos konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“⁸²).

ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatų autentišką aiškinimą gali pateikti tik Teisingumo Teismas. Tokia jo misija. Tai, kas pagal ES teisę laikytina valstybių narių nacionaliniu tapatumu ir kokios yra jo apsaugos ribos, išplaukia iš Teisingumo Teismo jurisprudencijos. Tačiau, kita vertus, kam, jei ne konkrečiam konstituciniam teismui, geriau žinoti, kas sudaro principus, neatsiejamus nuo konkrečios šalies konstitucinio tapatumo, kas yra konkrečios sistemos „identifikacinis konstitucinis branduolys“. Todėl kam kitam, nei konstituciniam teismui, pirmiausia būtina aiškintis, kas sudaro valstybės narės nacionalinį konstitucinį tapatumą. Tačiau toks konstatavimas – tik pirmas žingsnis. Reikalingas antras: išsiaiškinti ES teisės požiūrį. Prašymo priimti prejudicinį sprendimą nagrinėjimo procedūra kaip tik tikėtų. Jos panaudojimas reikėtų, kad mūsų nagrinėjamas principas tampa „vartais, kurie atidaro ES teisę *vis-à-vis* su vietine konstitucine teise“⁸³.

Šioje sąsajoje tiek konstituciniams teismams, tiek Teisingumo Teismui tenka atlikti atitinkamus vaidmenis. Pirmieji turi „apibrėžti konstitucinį tapatumą, o paskesnysis – nustatyti ginčijamos relevantiškos Europos teisės reikšmę“⁸⁴. H. Oberdorffo nuomone, klausimai Teisingumo Teismui padėtų konstituciniams teisėjams sutaisyti tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip nesuderinami dalykai. Vienais atvejais jie padėtų užtikrinti pagarbą konstitucijai, kartu garantuojant ES teisės veiksmingą taikymą, kitais atvejais – prašymais siekiama nustatyti pagrindą konstitucijos nacionaliniam vyravimui, nekeliant tokio klausimo dėl ES teisės⁸⁵. Tokie kreipimaisi, neabejotina, tik patvirtintų, kad tikrų konfliktų tarp sistemų (kuriuos išspręsti galima keičiant konstituciją⁸⁶ ar ES pirminę teisę) tikimybė menka.

Konstitucinių teismų vis palankesnis požiūris į teismų bendradarbiavimą verčia koreguoti požiūrį į „konstitucinio tapatumo“ kategorijos reikšmę. Jei iš pradžių jai teko nacionalinio tapatumo skydo vaidmuo, tai, žvelgiant iš dabartinio konstitucionalizmo raidos etapo pozicijų, ji labiau sietina su D. Rousseau pasiūlyta „žvaigždės formos ES kūrimo būdo“ koncepcija⁸⁷. Jis teigia, kad kelzeniškoji piramidės metafora netinka ES ir konstitucinių sistemų santykiams apibūdinti, kad į ES tapatumą

⁸¹ CONSTANTINESCO, V. Des racines et des ailes. Essai sur les rapports entre droit communautaire et droit constitutionnel. *Mélanges L. Dubouis. Au carrefour des droits*, Paris: Dalloz, 2002, p. 309.

⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 181-6708 (atitaisymas – 2004, Nr. 186).

⁸³ von BOGDANDY, A; SCHILL, S. Overcoming Absolute Primacy <...>, p. 1431.

⁸⁴ BESSELINK, L. National and Constitutional Identity <...>, p. 45.

⁸⁵ OBERDORFF, H. L'Union européenne: une nouvelle démocratie? *Mélanges en l'honneur du Professeur Joël Monnier*. Ouvrage réalisé à l'initiative de Nathalie de Grove-Valdeyron, Marc Blanquet, avec le soutien de Vincent Dussart. Paris: L.G.D.J., 2012, p. 596.

⁸⁶ *Tikros konstitucinės kolizijos (t.y. kai jos išsprendimas susijęs su konstitucijos teksto keitimu) atvejis*: Teisingumo Teismas 2000 m. sausio 11 d. *Tanja Kreil* bylos sprendime [CJUE, arrêt du 11 janvier 2000, *Tanja Kreil*, C-285/89, Rec. 1990, p. I-04727], pateikdamas Tarybos direktyvos 76/207/EB dėl vienodo vyrų ir moterų traktavimo užtikrinimo, susidūrė su VFR Pagrindinio įstatymo 12 a straipsnio 4 pastraipa, pagal kurią tuo metu moterys negalėjo eiti kariuomenėje pareigų, susijusių su ginklo naudojimu. Teismas pripažino, kad tokia išlyga, jeigu nėra specifinių sutarties nuostatose numatytų sąlygų, gali kėsintis į Bendrijos teisės privalomą pobūdį ir vienodą taikymą. Todėl neleidimas *en général* moterims eiti tokių pareigų nesuderinamas su direktyva. Ši direktyvą paskatino Vokietiją pakeisti Pagrindinio įstatymo 12 a straipsnio 4 pastraipos paskutinę nuostatą (t.y. nuostatą, kad *moterys jokių atveju negali atlikti ginkluotos tarnybos* pakeista nuostata, kad *jos neturi būti jokių atveju įpareigos atlikti ginkluotą tarnybą*). Tiesa ir tai, kad, kaip pažymėjo Teisingumo Teismas, ši nuostata susijusi su karinės organizacijos modelio, kuriam Bendrijos teisė netaikoma, pasirinkimu.

⁸⁷ ROUSSEAU, D. L'identité constitutionnelle <...>, p. 90.

reikėtų žiūrėti kaip į žvaigždę, kurios spinduliai yra konstituciniai tapatumai, lemiantys žvaigždės gyvybinę energiją, bet ir spindulių švytėjimas priklauso nuo žvaigždės⁸⁸.

Būtina sėkmingo bendradarbiavimo sąlyga – abipusis bendradarbiaujančių teismų supratimas ir pagarba vienas kito prerogatyvoms. Europiniams teisėjams svarbu suprasti ne tik ES teisę, bet ir 28 nacionalinių teisinių sistemų veikimo ypatumus, o nacionaliniai teisėjai negali ignoruoti ES teisės. Teisingumo Teismas, aiškindamas ES teisę, visada turi pagarbiai žvelgti į nacionalines konstitucines sistemas, o konstituciniai teismai, vykdydami konstitucingumo kontrolę, negali pamiršti šalies narys-tės ES teisinių aspektų. Tik suprasdamas nacionalinių konstitucinių sistemų ypatumų reikšmę Teisingumo Teismas gali sėkmingai išvesti tarpusisteminės pusiausvyros ašį.

Šiuo požiūriu nemenką reikšmę įgyja teisės doktrinos atstovų rašiniuose akcentuojamos tezės „teismų karui ne vieta“, „būtinasis teismų dialogas“⁸⁹, ne „kovos lauko“, bet teisinių sistemų „susitikimo vietos“⁹⁰ koncepcijos, formuojančios palankų požiūrį į Teisingumo Teismo ir nacionalinių teismų bendradarbiavimą. Sisteminio uždaro, sistemų priešpriešos, sistemos savęs pakankamumo praktikų alternatyva – pozityvus veikimas, atviras sprendimų paieškos kelias. Teismų bendradarbiavimą skatina ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo bei nacionalinių teismų santykių aiškinimo siejimas su automiškų teisinių sistemų nehierarchiniu sąveikos modeliu.

Teismų bendradarbiavimo istorija patvirtina, kad, nepaisant požiūrių skirtumų, tiek Teisingumo Teismas, tiek konstituciniai teismai suvokia tarpusisteminės pusiausvyros reikšmę ir stengiasi jos nepažeisti. Šiai pusiausvyrai būdinga nuolatinė dinamika. Regis, galima kalbėti ir apie tvirtėjančią pusiausvyros pojūtį. Mokslinei doktrinai tenka misija aiškinti tokios pusiausvyros reikšmę, atskleisti Teisingumo Teismo ir nacionalinių teismų bendradarbiavimo mechanizmą, jo funkcionavimą. Ir ES pirminėje teisėje įtvirtinto pagarbos nacionaliniam tapatumui principo aiškinimo ir taikymo praktika turi būti vertinama tarpusisteminės darnos užtikrinimo požiūriu.

Išvados

Pabaigoje keletas išvadų, kurias, aptarę ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo įtvirtinimą ES pirminės teisės aktų tekste, šio principo mokslinio suvokimo problemas bei ESTT jurisprudenciją, kurioje šis principas aiškinamas ir taikomas, drįstame formuluoti:

1. Pagarbos nacionaliniam tapatumui principo tiesioginį įtvirtinimą pirminėje ES teisėje reikia sieti su siekiu užtikrinti integracinių procesų plėtojimosi ir poreikio apsaugoti valstybių narių nacionalinės esaties pagrindus pusiausvyrą. Lisabonos sutartimi nustatytoje ESS 4 straipsnio 2 dalies redakcijoje išryškinti šio principo sampratai svarbiausi nacionalinio tapatumo elementai: pagrindinės politinės ir konstitucinės struktūros, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą.
2. Teisės doktrinoje nuostatomis dėl ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui pripažįstamas principo statusas, pabrėžiama jo reikšmė ne tik ES teisei sistemai, bet ir šios sistemos sąveikai su valstybių narių teisinėmis sistemomis, analizuojami reikšmingi šio principo turinio aspektai (kultūriniai, politiniai, instituciniai). Ypač daug dėmesio mokslinėje doktrinoje skiriama nacionalinio ir konstitucinio tapatumo kategorijų ryšio problemoms. Teisinė doktrina yra pasiūliusi gan platų šio principo reikšmės ir turinio sampratų spektrą, kurį galima laikyti reikšmingu paramos potencialu teismo institucijoms nagrinėjant bylas, kuriose vienu ar kitu aspektu iškyla ES teisės taikymo ribų klausimai.

⁸⁸ Ten pat, p. 98–99.

⁸⁹ DORD, O. Systèmes juridiques nationaux et cours européennes: de l'affrontement à la complémentarité? *Pouvoirs*, 2001, nr. 96, p. 6.

⁹⁰ PRESHOVA, D. Battleground or Meeting Point? <...>.

4. Teisingumo Teismo, kuriam patikėta oficialaus ES teisės aiškintojo misija, jurisprudencijoje nuostatos dėl ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui paprastai taikomos kaip grupės kompleksinio teisinio vertinimo elementų (pvz., tokių, kaip antai pagrindinės teisės, viešoji tvarka, proporcingumo principas ir pan.), kuriais grindžiamas sprendimas, sudedamoji dalis. Teismo jurisprudencijos vertintojai pabėžia atsargų šio principo vartojimą, jo aiškinimo fragmentiškumą.
5. Teisingumo Teismas, aiškindamas pagarbos nacionaliniam tapatumui principą, laikosi jau pirmuosiuose sprendimuose suformuotos aiškinimo krypties, šis principas kol kas dažniausiai naudojamas vertinant ES teisėje įtvirtintų principų ir laisvių nacionalinio ribojimo pagrįstumą.
6. ES pagarbos valstybių narių nacionaliniam tapatumui principo ir ES ir nacionalinių teisinių sistemų pusiausvyros palaikymo ryšys suponuoja nuolatinį ESTT ir nacionalinių konstitucinių teismų dialogą, suartinantį šių teismo institucijų požiūrius.

LITERATŪRA

Teisės aktai ir teismų jurisprudencija

1. CJCE, arrêt du 28 novembre 1989, *Groener*, 379/87, Rec. 1989, p. 3967.
2. CJCE, arrêt du 26 février 1991, *Commission c. France*, C-154/89, Rec. 1991, p. I-659.
3. CJCE, arrêt du 26 février 1991, *Commission c. Italie*, C-180/89, Rec. 1991, p. I-709.
4. CJCE, arrêt du 26 février 1991, *Commission c. Grèce*, C-198/89, Rec. 1991, p. I-727.
5. CJCE, arrêt du 2 juillet 1996, *Commission c. Luxembourg*, C-473/93, Rec. 1996, p. I-3207.
6. CJCE, arrêt du 2 juillet 1996, *Commission des Communautés européennes c. Grand-Duché de Luxembourg*, C-473/93, Rec. 1996, p. I-3207.
7. CJUE, arrêt du 24 mai 2011, *Commission c. Luxembourg*, C-51/08, Rec. 2011, p. I-04231.
8. CJUE, arrêt du 12 septembre 2006, *Espagne/Royaume-Uni*, C-145/04, Rec. p. I-7917.
9. CJUE, arrêt du 14 octobre 2004, *Omega*, C-36/02, Rec. p. I-9609.
10. CJUE, arrêt du 5 mars 2011, *Union de televisiones Comerciales Asociadas (UTECA)*, C-222/07, Rec. 2009, p. I-01407.
11. CJUE, arrêt du 12 mai 2011, *Runevič-Vardyn et Wardyn*, C-391/09, Rec. 2006, p. I-3787.
12. CJUE, arrêt du 22 décembre 2010, *Sayn Wittgenstein*, C-208/09, Rec. 2010, p. I-13693.
13. CJUE, arrêt du 4 mars 2004, *Republique federale d'Allemagne/Commission*, C-344/01, Rec. 2004, p. I-2081.
14. CJUE, arrêt du 6 septembre 2006, *Portugal c. Commission*, C-88/03, Rec. 2006, p. I-7115.
15. CJCE, arrêt du 11 septembre 2008, *Union General de Trabajadores de La Rioja UGT-RIOJA*, C-428 à 434/06, Rec. 2008; p. I-6747.
16. CJUE, arrêt du 16 avril 2013, *Las*, C-202/11, non encore publié au Recueil.
17. CJUE, ordonnance du 1 octobre 2010, *Affatato*, C-3/10, non publié.
18. CJCE, conclusion de M. Poires Maduro du 20 septembre 2005, *Marrosu et Sardino*, C-53/04, Rec. 2006, p. I-7213.
19. CJCE, conclusion de J. Kokott du 11 septembre 2008, *UGT-Rioja*, C-428/06, C-429/06, C-430/06, C-431/06, C-432/06, C-433/06, C-434/06, Rec. 2008, p. I-6747.
20. Conseil constitutionnel, décision n° 2006-540 DC, du 27 juillet 2006, *Journal officiel* du 3 août 2006, p. 11541.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismas, 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 181-6708 (atitaisymas – 2004, Nr. 186).
22. Czech Republic Constitutional Court, Case pl.ÚS 66/04, Judgment of 3 May 2006.
23. CJUE, arrêt du 11 janvier 2000, *Tanja Kreil*, C-285/89, Rec. 1990, p. I-04727.

Specialioji literatūra

24. BERNARD, E. *La spécificité du standard juridique en droit communautaire*. Bruxelles: Bruylant, 2010.
25. BESSELINK, L. National and Constitutional Identity Before and After Lisbon. *Utrecht Law Review*, volume 6, issue 3 (November) 2010.
26. von BOGDANDY, A.; SCHILL, S. Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under Lisbon Treaty. *Common Market Law Review*, 2011, nr. 48.
27. von BOGDANDY, A. The European Constitution and European Identity: Text and Subtext of the Treaty Establishing a Constitution for Europe. *International Journal of Constitutional Law*, 2005, volume 3, numbers 2 & 3.

28. CONSTANTINESCO, V. La confrontation centre identité européenne et identités constitutionnelles nationales: convergence ou contradiction? Contrepoint ou hiérarchie? *L'Union européenne. Union de droit, union des droits. Mélanges en l'honneur du professeur Philippe Manin* (sous la direction de Jean-Claude Masclet, Hélène Ruiz Fabri, Chabira Boutayeb et Stéphane Rodrigues). Paris: Éditions A. Pedone, 2010.
29. CONSTANTINESCO, V. Des racines et des ailes. Essai sur les rapports entre droit communautaire et droit constitutionnel. *Mélanges L. Dubouis. Au carrefour des droits*, Paris: Dalloz, 2002.
30. DELPERÉE, Fr. La souveraineté de l'État à l'heure de la mondialisation. *Revue belge de droit constitutionnel*, 2009, no. 3.
31. DORD, O. Systèmes juridiques nationaux et cours européennes: de l'affrontement à la complémentarité? *Pouvoirs*, 2001, no. 96.
32. DEROSIER, J.-P. Le noyau constitutionnel identitaire, frein à l'intégration européenne. Contribution à une étude normativiste et comparée des rapports entre le noyau constitutionnel identitaire et le droit de l'Union européenne, *VIIIe Congrès de AFDC*. Nancy, 16-18 juin 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.droitconstitutionnel.org/congresNancy/comN2/derosierT2.pdf>>.
33. GRIMM, D. Integration by Constitution. *International Journal of Constitutional Law*, 2005, volume 3, numbers 2 & 3.
34. LENAERTS, K; GUTIÉREZ-FONS, J.A. The Constitutional Allocation of Powers and General Principles of EU Law. *Common Market Law Review*, 2010, no. 47.
35. MANIN, Ph. La place de la diversité dans les traités sur l'Union européenne. *Mélanges en l'honneur de Jean Charpentier: La France, l'Europe, Le Monde*. Paris: Éditions A. Pedone, 2008.
36. MARTIN, S. L'identité de l'État dans l'Union européenne: entre „identité nationale“ et „identité constitutionnelle“. *Revue française de droit constitutionnel*, 2012, no. 91, supplément électronique, p.e13-e44, DOI: 10.3917/ffdc.091.0013.
37. MOUTON, J.-D. Vers la reconnaissance d'un droit au respect de l'identité nationale pour les États membres de l'Union. *Mélanges en l'honneur de Jean Charpentier: La France, l'Europe, le Monde*. Paris: Éditions A. Pedone, 2008.
38. MOUTON, J. Vers la reconnaissance des droits fondamentaux aux États dans le système communautaire? *Études en l'honneur de Jean-Claude Gautron. Les dynamiques du droit européen au début de siècle*. Paris: Pedone, 2004.
39. NABLI, B. L'identité constitutionnelle européenne de l'État de l'Union. *Mélanges en l'honneur de Philippe Manin. L'Union européenne: Union de droit, Union des droits*. Paris: Éditions A. Pedone, 2010.
40. NABLI, B. Identité nationale et participation à l'Union européenne, *Un autre regard sur les relations internationales, affaires-strategiques.info* [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.affaires-strategiques.info/spip.php?article2491>>.
41. OBERDORFF, H. L'Union européenne: une nouvelle démocratie? *Mélanges en l'honneur du Professeur Joël Molinier*: Ouvrage réalisé à l'initiative de Nathalie de Grove-Valdeyron, Marc Blanquet, avec le soutien de Vincent Dussart. Paris: L.G.D.J., 2012.
42. PESCATORE, P. *L'ordre juridique des Communautés européennes*. PU Liège 1975, rééd. 2006.
43. PLATON, S. Le respect de l'identité nationale des États membres: frein ou recomposition de la gouvernance? *Revue de l'Union européenne*, 2012, no. 556.
44. PONTTHOREAU, M.-C. Identité constitutionnelle et clause européenne d'identité nationale. L'Europe à l'épreuve des identités constitutionnelles nationales. *Diritto pubblico comparato ed europeo*, 2007-IV.
45. PONTTHOREAU, M.-C. Constitution européenne et identités constitutionnelles nationales. VII Congrès mondial de l'AIDC, Athènes, 11-15 juin 2007 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.enlsyn.gr/papers/w4/Paper%20by%20Prof.%20MarieClaire%20Pontthoreau>>.
46. PRESHOVA, D. Battleground or Meeting Point? Respect for National Identities in the European Union-Article 4 (2) of the Treaty on European Union. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 2012, vol. 8 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.cyelp.com/idx.php/cyelp/article/view/141/97>>.
47. PUTTLER, A. Le renforcement de la notion d'identité nationale dans l'Union européenne. *Quel avenir pour l'intégration européenne*. Jean Rossetto, Abdelkhaleq Berramdane, Wolfram Cremer et al. Presses universitaires François-Rabelais, 2014 [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://books.opened.org/pufr/1555/lang=fr>>.
48. RITLENG, D. De l'utilité du principe de primauté du droit de l'Union. *Revue trimestrielle de droit européen*, 2009, no. 4.
49. ROSAS, A; ARMATI, L. *EU Constitutional Law. An Introduction*. Second Revised Edition. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2012.
50. ROUSSEAU, D. L'identité constitutionnelle, bouclier de l'identité nationale ou branche de l'étoile européenne. *L'identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe*. Paris: Éditions A. Pedone, 2011.
51. SIMON, D. L'identité constitutionnelle dans la jurisprudence de l'Union européenne. *L'identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe*. Paris: Éditions A. Pedone, 2011.

52. TIZZANO, A. Notes sur le rôle de la Cour de justice de l'Union européenne. *De Rome à Lisbonne: les juridictions de l'Union européenne à la croisée des chemins. Mélanges en l'honneur de Paolo Mengozzi*. Sous la direction de Vincent Kronenberger, Maria Teresa D'Alessio, Valerio Placco. Bruxelles: Bruylant, 2013.

53. VOBKUHLE, A. The Cooperation Between European Courts: The Verbund of European Courts and its Legal Toolbox. *The Court of Justice and Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law*. Asser Press: The Hague, 2013.

Moksliniai pranešimai

54. JARUKAITIS, I. Nacionalinis savitumas kaip integracijos proceso ir Europos Sąjungos teisės taikymo riba, *Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas*, nacionalinė konferencija, Vilnius, 2013 m. rugsėjo 26 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.youtube.com/watch?v=UNIV16VSTFOM>>.

55. PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, I. Ius Publicum Europaeum. Bendrystė tarp nacionalinio identiteto ir europinio integralumo, *Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas*, nacionalinė konferencija, Vilnius, 2013 m. rugsėjo 26 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.youtube.com/watch?v=8wbyThR-rjc>>.

56. ŽALIMAS, D. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės taikymo plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną principai, *Konstitucionalizmas ir supranacionalizmas*, nacionalinė konferencija, Vilnius, 2013 m. rugsėjo 26 d. <http://www.youtube.com/watch?v=_4HQbSncmpA>.

RESPECT OF THE NATIONAL IDENTITY IN THE LAW OF THE EUROPEAN UNION: POTENTIAL FOR INTERPRETATION AND CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE

Egidijus Jarašiūnas

S u m m a r y

Article 4 (2) of the Treaty of the European Union, in its version following the adoption of the Lisbon Treaty, proclaims that the European Union shall respect the national identities of its Member States, inherent in their political and constitutional fundamental structures, inclusive of regional and local self-government. This clause can be compared with the third paragraph of the preamble of the Lithuanian Constitutional Act of Membership of Lithuania in the European Union, which states that the Union shall respect national identity and constitutional traditions of its Member States. One can note that the clause on the respect by the European Union of the national identities of its Member States is the result of a desire to ensure a balance between the strengthening of the European integration process and the protection of the national identities of Member States.

Legal doctrine recognises the clause of respect, by the European Union, of the national identities of its Member States as a legal principle. According to the doctrine, this principle is important not only for the EU legal system, but also for the interaction between the EU and its Member States' legal systems. Authors analyse the diverse aspects of this principle (cultural, political- institutional) and the relationships between national and constitutional identities. Legal doctrine has proposed a wide range of possible meanings of this principle, which can be used as a basis for a serious reflection on the potential judicial interpretation and application of this principle.

The European Court of Justice, which is the official interpreter of EU law, applies the clause of respect for national identities of EU Member States in its case-law together with other legal elements (such as fundamental rights, proportionality, protection of public order etc.) on which it grounds its decisions. The judgments of the Court of Justice in *Omega*, *Spain v United Kingdom*, *Sayn-Wittgenstein*, and *Runevič-Vardyn and Wardyn* cases are examples of this principle being used in European case-law. This principle is usually applied in the case-law of the European Court of Justice in order to draw limits of fundamental freedoms and principles of EU law in individual cases.

Because of the impact of the principle of respect for national identities of Member States on the balance between the European and the national legal systems, a dialogue between the ECJ and the national constitutional courts for the convergence of their positions is necessary.

Iteikta 2014 m. birželio 4 d.

Priimta publikuoti 2014 m. spalio 15 d.